

भोवरे

अरुण कुडकापे



भोवरे

लेखक – अरुण कुळकर्णी.

किंमत -प्रिंट कॉपी रु. १६०-००
डिजीटल कॉपी फ्री (eshaity.com)
प्रथम आवृत्ती २६ जानेवारी २०२२

ई साहित्य प्रतिष्ठान



भोवरे

लेखक : अरुण कुळकर्णी, बडोदे, गुजरात

संपर्क व व्हॉटसएप क्रमांक 7359212211/7228884030

Email : arungk1940@gmail.com

मुखपृष्ठ : दुर्गा कुळकर्णी

या पुस्तकातील लेखनाचे सर्व हक्क लेखकाकडे सुरक्षित असून पुस्तकाचे किंवा त्यातील अंशाचे पुनर्मुद्रण व नाट्य, चित्रपट किंवा इतर रूपांतर करण्यासाठी लेखकाची लेखी परवानगी घेणे आवश्यक आहे. तसे न केल्यास कायदेशीर कारवाई होऊ शकते.

This declaration is as per the Copyright Act 1957 read with Sections 43 and 66 of the IT Act 2000.. Copyright protection in India is available for any literary, dramatic, musical, sound recording and artistic work. The Copyright Act 1957 provides for registration of such works. Although an author's copyright in a work is recognised even without registration. Infringement of copyright entitles the owner to remedies of injunction, damages and accounts.

डिजिटल प्रकाशन- ६ फ़ेब्रुवारी २०२२
ई-साहित्य प्रतिष्ठान (esahity.com)

www.esahity.com

esahity@gmail.com

प्रकाशन : ६ फ़ेब्रुवारी २०२२



©esahity Pratishthan®2022

- विनामूल्य वितरणासाठी उपलब्ध.
- आपले वाचून झाल्यावर आपण हे फ़ॉरवर्ड करू शकता.
- हे ई पुस्तक वेबसाईटवर ठेवण्यापुर्वी किंवा वाचनाव्यतिरिक्त कोणताही वापर करण्यापुर्वी ई-साहित्य प्रतिष्ठानची लेखी परवानगी घेणे आवश्यक आहे.

अर्पण

संभ्या

मोहन

म्हाद्या

व

माझ्या बरोबर नदीत डुंबणाऱ्या बालपणीच्या सवंगड्यांना
समर्पित.

अरुण कुळकर्णी

अरुण कुळकर्णी



भोवरे

३, ४ वर्षांचा असेन बाबाने पहिल्यांदाच पोहायला शिकायसाठी गावच्या नदीवर नेले. पोहायला जायचं या विचारानेच अंगात एक अनामिक उर्जा संचारली होती. खूप काही मनात ठरवून ठेवलं होतं. सकाळपासून हवेत हात मारत भिर भिर फिरत होतो. कोणी पहात नाही पाहून झोपाळ्यावर आडवे झोपून हवेत लटकणारे पाय व हात मारून पाहिले होते.

आमची नदी देखील पल्याड गावाला फितूर असल्यासारखी पसरली होती. आमच्या गावाकडचा काठ अगदी पाऊल भर पाण्या पासून चालू व्हायचा. पल्याड गावाच्या बाजूला उंच घळ तुटलेली व पाणी दोन अडीच पुरुष खोल होते.

बाबाच्या मागून पाण्यात उतरलो. हात पकडायला गेलो तर सोडवून घेत म्हणाला, "पाऊलभर पाण्यात पकडतं कशाक. पाणी गळ्यापर्यंत इला की घेयन पाठीर. पलीकडच्या घळीवर जावचा हा." बापरे! तिकडे तर दोन पुरुष पाणी. पहिल्याच दिवशी मोठ्या पाण्यात? पण हरकत नाही बाबा आहे बरोबर अशी मनाची समजूत काढली.

सरसर पोहत जाणाऱ्या बाबाच्या पाठीवर झोपून गळ्याला घट्ट मिठी मारली होती. घळीवर बाबा मला पाठीवर घेऊनच चढला. "चला मारा उडी" हुकूम सोडला.

खाली हिरवे निळसर पाणी खोली सांगत होते. एकदा वाकून पाहिलं आणि पोटात गोळा आला. बाबाने विडी पेटवून झुरके मारायला सुरवात केली होती. म्हणजे ती संपे पर्यंत हा काही ऊडी मारणार नाही. एकटाच कसा उडी मारणार? माझ्या मनात भिती वाढत होती. "एकटोच मारू ऊडी? बुडाक नाय व्होवचा?"

"पाण्यात पडला काय येतला बरोबर. मार उडी."

परत एकदा खाली बधीतलं. हिम्मत होईना. एवढ्यात कुल्याखाली हात आला आणि मला त्याने पाण्यात ढकललं. ८ - १० फूट उंची वरून त्या खोल पाण्यात पडलो चार पाच फूट खोल पाण्याखाली गेलो. वाकडे तिकडे हात पाय हलवत वर आलो आता गटांगळ्या खात होतो. नाका तोंडात पाणी गेलं होतं. डोकं पाण्याबाहेर आलं की जोरात ओरडायचो. "मेलंय, बुडतंय, रांडेच्या भायर काढ माका" कोकणात त्या काळात बाबाला पण एकेरीत संबोधत आणि शिव्या तर सर्वच एकमेकाना घालीत. आता खूप सुधारलेत. असो

तीन चार गटांगळ्या नंतर एक हात पोटाखाली आला. मला पाण्यावर तरंगायला मदत करू लागला. "मार हात पाय, येतला बग तरंगूक" मी त्याच्याकडे जायचा प्रयत्न करायचो तो लांब व्हायचा. मला पोटाखालून हाताने ढकलत समोरच्या किनाऱ्या कडे नेत होता. पाणी कमी होत गेले. माझेपाय जमनीला लागले आणि मी किनाऱ्याकडे धूम ठोकली. कपडे वगैरे गोळा न करता घरच्या दिशेने धूम ठोकली. नाकातून गेंगाणा आवाज येत होता. कानात गेलेले पाणी फुरफुरत होते. तोंडाने त्याला शिव्यांची लाखोली वहात मी घर गाठले. अंग न पुसताच कणगीमागे दडून बसलो. आता बाबा आला की ठोकणार ही भिती.

बाबा पट्टीचा पोहणारा म्हणून काय त्याने आपल्या पोराला असा एकदम खोल पाण्यात ढकलायचा? राग आला होता बाबाचा. कणगी मागे बसून असले विचार करता करता मी बाबाला शिव्यांची लाखोली

वहात होतो. बरोबर भिती पण होती, घरी आला की ठोकणार हा मला. ठरवलं कणगीमागून बाहेर पडायचं नाही. पण हळू हळू पोटात खड्डा पडतोय जाणवू लागलं. तो यायच्या आत घरातून पोहे आणि गुळाचा खडा पळवून आणायचा क्षणभर विचार आला. नको रे बाबा तेवढ्यात बाबा आला तर आयते हातात सापडू. मारा पेक्षा भूक बरी. विचारांचे असंख्य भोवरे मनात फेर धरत होते. भुकेने पोटात गुरगुरायला लागलं होतं. त्यातच नाक सुरसुरायला लागलं होतं. तीन तीन भोवऱ्यांना तोंड देत मी चूप बसायचा आटोकाट प्रयत्न करत होतो.

"झील इलो काय गो?" बाबा आला होता.

"नाय बा! अजून येवक नाय" कोणीतरी कामगार बाईने उत्तर दिलं.

"नाय कसो! पोचलो आसतलो. दडान बसलो असात."

बाबाला मी काय करणार हे आधीच कसं माहीत पडतं. माझी शोधा शोध सुरू झालेली समजली आणि जास्तच अंग चोरून मी कणगी व भिंतीच्या मधे घुसायला पाहिलं.

"काय केलान तेणी? दडात कशाक?" कोणी बाई विचारीत होती. बहुदा आते होती.

"काय नाय वाघाच्या पोटाक शेळी जन्माक ईली ती. पोवक शिकाक गेल्लो. मेलो पाण्याक भिता कसलो! चल माका भूक लागली हा. वाढ जेवक." बाबा

"मी हय भुकेलय नी बाबा जेवतलो. घास जाता तरी कसो हेका?" माझ्या मनात आले. पण तेवढ्यात घात झाला. नाकात सुरसुरत होते आता जोराची शिंक आली. बेंड फुटले. आतेने कणगी मागून बाहेर काढले. बावळा पकडून नेऊ लागली आणि मी भोकांड पसरून तिला सांगू लागलो, "गे कुटात माका तो. सोड माका. दैत्य हा. मारून टाकीत."

माझा अवतार बघून सगळे हसू लागले. तेवढ्यात बाबाचा आवाज आला, "ये रे माज्या सोन्या. मारीत नाय आता तुका. भुक लागली ना? ये जेवक बस हय." मग वर मान करून माझ्या कडे बघून एकदम हसू लागला "कोणीतरी चड्डी घाला गो तेका. नदी वरसून दिगंबरच ईलो हा तो. भित्रो, शेळपट.... " दहा बारा विशेषणं आणि पंधरावीस शिव्या ऐकता ऐकता मी त्याच्या पासून दोन हात लांब बसलो. न जाणो जवळ गेल्यावर मारलंन तर!

पण मग काहीच झाले नाही. भरपूर जेवून उठलो आणि झोपाळ्यावर लवंडलो तो गाढ झोप लागून गेलो.

जाग आल्यावर हुंदडताना बाबावरचा राग केव्हा पळाला ते समजलं नाही. रात्री जेवून झाल्यावर तासाभराने बाबाने झोपायची तयारी केली. त्याने भजनं किंवा कविता म्हणायला सुरवात केली की समजायचं, हा थोड्याच वेळात खर्ज लावणार.

त्याच्या भजनाचा आवाज आला आणि मी धावतच येवून त्याच्या कुशीत शिरलो. तो गायचा पण मला आवाजाचे भोवरे बनवायला मजा यायची.

मी त्याच्या कुशीत शिरून एक हात आणि एक पाय त्याच्यावर टाकून त्याला अगदी चिकटून झोपे. एक कान त्याच्या पोटावर दाबे. आता त्याचे भजन एकाद्या मडक्यातून घुमत आल्या सारखे वाटे. त्याने आलाप घ्यायला सुरवात केली की कानाचा दाब कमी जास्त कमी जास्त करत बसे. आवाजाच्या लहरी त्यामुळे मस्त फेर धरीत. या लहरी मेंदूत गोल गोल भोवरे निर्माण करत. गुंग होऊन हा खेळ करायला जाम मजा वाटायची. त्याच गुंगीत झोपून जात असे.

हा भोवरा आज काल बाबा रामदेवने शिकवायला सुरवात केली आहे. त्याने त्याचं नाव भ्रामरी प्राणायाम ठेवलंय. करत असाल तर कानावरची बोटं जरा दाबा हलकी करा दाबा मग मेंदूत आवाजाचे तयार होणारे भोवरे तुम्ही देखील अनुभवाल. पण मी आवाज बाबाचा वापरायचो एवढंच. तो भोवरा असा मी लहानपणीच अनुभवला होता.

सकाळी न्याहारी करताना बाबा विचारू लागला, "काय रे पोवक जायचा ना?"

"तू जा. मी नाय येवचंय तुझ्याबरोबर बूडवून मारशीत माका."

"अरे! पोवक नको येवक. पूर येवन पाणी भरला गावात तर काय करशीत?"

"शिकान माजो मी. जायन संभू बरोबर तो शीकवात माका."

संभू आमचा शेतीचा गडी.

पोहणं शिकणं ही गावची गरज होती.

गावाच्या पुर्वेला सह्याद्री, उत्तरेला नाटळची नदी, दक्षिणेला एक मोठा ओढा आणि पश्चिमेला पुरी हद्द ठरवत वाहणारी गडनदी. त्यामुळे पाऊस जरा जास्त झाला की तिन्ही दिशांनी पाणी गावात शिरे. कुठे पाऊलभर पाणी तर कुठे पुरुषभर पाणी. कोकणाची जमीन सपाट मिळणं कठीण. सगळी कडे उंच सखल शेतं, खड्डे. पुराचे पाणी हा हा म्हणता भरे. त्यामुळे पोहता येणं ही गरज होती.

गडनदी तुडुंब भरून व्हायला लागली आणि तिने काठ सोडला नसला तर तिचं रौद्र पहायला मजा येई. मातकट रंगाच्या पाण्याने दुथडी भरून वाहणारी गडनदीचे पाणी रोरावत धावत असे. खडकं, कपाऱ्या, घळीवर आपटत पाणी धावत असे. आपटण्यामुळे पाण्याची दिशा बदले. त्यामुळे पाण्यात असंख्य भोवरे तयार होत. हे भोवरे म्हणजे मृत्युचे सापळे होते. एखादा या भोवऱ्यात सापडला तर जिवंत सुटणे कठीण.

या भोवऱ्याकडे व धावत्या पाण्याकडे पहाताना हळू हळू आपल्यालाही भोवळ यायला सुरवात होई.

भोवळ-मेंदू गरगर फिरू लागला की माणूस पडतो किंवा मटकन बसतो कारण त्याच्या मेंदूत भोवरा फिरू लागलेला असतो.

नदीच्या भोवऱ्यानी खूप काही शिकवलं. धैर्य, हिम्मत, संकटाशी दोन हात करण्याची क्षमता. एवढंच काय जगायचं कसं हे शिकवलं ते या भोवऱ्यानी.

आता मी संभा बरोबर दररोज नदीवर जाऊ लागलो. गुरांना पाण्यात प्रवाहाच्या खालच्या दिशेला सोडून आम्ही वरच्या दिशेला पाण्यात शिरू. दहा वाजता पाणी थंडगार असे. अंगावर शिरशीरी येई. एकदा पाण्यात शिरले की थोड्याच वेळात थंडी गायब होई.

संभाने पोटाखाली हात घालून हात कसे मारायचे पाय कसे मारायचे शिकवले. हळू हळू ती लय सवयीची झाली. दोन दिवसात मी छान पोहू लागलो. इथेही घळीच्या बाजूला पुरुषभर पाणी होते. तिसऱ्या दिवशी मी पुरुषभर पाण्यावरून पोहायचे ठरवले. गोल चक्कर कापायची. मी खोल पाण्याकडे जाऊ लागलो तसा संभा कोकलू लागला, "धन्यानु पाठी फिरा! लय पाणी हा." पण मी कशाला ऐकतो. मस्त मजा येत होती. संभा

जोरात हात मारत माझ्या जवळ आला आणि बाजूने पोहू लागला. मी चक्कर पुरी केली. छान दमछाक झाली होती. कंबरभर पाण्यात हापत उभा होतो. संभा कौतुकाने बघत म्हणाला, "धन्यानु चांगला येवक लागला पोवक. आता जावा मोठ्या धन्यां बरोबर नी दाकवा उडी मारून. भालकोंड पार करश्यात सहज."

बाबाने पहिल्यांदा नेले होते ती भालकोंड होती. आता आम्ही आलो होतो ती उंबराची कोंड होती. मधे होडीचा साणा आणि एक कोंड होती. म्हणजे आम्ही बाबा पासून खूप लांब होतो.

पावसाळ्यात नदी दुथडी भरून वहायची. पावसाळा संपला की महिना भर प्रवाह एकसंध असायचा. कोकणातल्या वलाटपट्टीतल्या नद्याचे पाणी भरभर वाहून जायचे. मग राहायच्या त्या कोंडी. आमच्या गावच्या हद्दीत चार पाच कोंडी होत्या. भालकोंड, होडीचा साणा, उंबराची कोंड अशी काय काय नावं आज आठवतात. या कोंडी प्रवाहाने आता जोडलेल्या नसत.

पाऊस संपला की महिना दोन महिने चांगला मोठा प्रवाह या कोंडी ना जोडलेला असे. गडनदी तेव्हा एकसंध असे. अशा एकसंध मोठ्या प्रवाहात. खूप लहान मोठे भोवरे असत. म्हणून प्रवाह छोटा होईपर्यंत गावचे लोक मुलाना नदीवर जायला देत नसत. भोवऱ्यांच्या चिकार गोष्टी ऐकायला मिळायच्या. गावातला कुणी गडनदीत बुडून वाहून गेला की या गोष्टीना उत येई.

"भोवच्यान खेचला आसतला नायतर पट्टीचो पोवणारो होतो." इथपासून ते भोवच्यात सापडलं तर तो फोडून बाहेर कसं पडायचं इथ पर्यंत सगळ्या गोष्टी उगाळल्या जात.

"संभा तुका भोवरो फोडूक येता?" माझा प्रश्न ऐकून संभा एकटक माझ्या कडे पहात म्हणाला, "धन्यानु अजून मॉप येळ हा तुमका भोवच्यात शिरूक. दोन चार वर्सा जावदे. थोडे मोठे झालास की शिकवान तुमका. पण आदी खावन पिवन टुणटुणीत व्हा. लय ताकद लागता भोवरो फोडूक." केव्हा का असेना संभा भोवरा फोडायला शिकवणार हे ऐकून मी खूप झालो. त्या आनंदात एक दगड पाण्यात फेकून गोल लहरी उठवल्या. आणि त्यात सूर मारून एक चक्कर पोहून घेतले. जणू काही आजच मी भोवरा फोडल्याचा आनंद मिळवीत होतो.

अशीच दोन तीन वर्षे गेली. दर वर्षी पावसाळ्याचे दिवस व ऑक्टोबरच्या मध्यापर्यंतचे दिवस सोडले तर दिवाळीअगोदरपासूनच आम्ही नदीत डुंबायला जात असू. दहा वाजायच्या आत कपडे एकत्र करून नदीकडे निघत असू. पाण्यातले कित्येक उद्योग आता हळू हळू माहिती होत होते.

दिवाळी नंतर नदी एक संध प्रवाहात वाहायची तेव्हा कित्येक ठिकाणी लांब रुंद असा संध वाहणारा पाण्याचा पट्टा तयार झालेला असायचा. या पट्ट्यात पाण्याची खोली चार पाच फुटांपेक्षा जास्त नसे.

कोकणी सगळे मासेखाऊ. दररोज मिळाले तरी त्यांना कंटाळा नाही. समुद्राचे मासे एवढ्या लांब वलाटी गावात येत नसत. मग मोसमा प्रमाणे मासेमारीचे प्रकार बदलत. आम्ही वर सांगितलेले पट्टे आधीच हेरून ठेवलेले असत. मग नदीवर येतानाचे सामान वाढलेले असे. कपड्यां बरोबर एक परात, एक पातेलं, एक जुना पंचा किंवा धोतराचा मोठा तुकडा व जरा आंबवलेली पेंड. हे सामान वाढायचे. आता मासे पकडायचा उद्योग चालू व्हायचा.

परातीवर कपडा घट्ट खेचून बांधायचा त्याला मधोमध एक भोक करायचे थोडीशी आंबवलेली पेंड आत टाकायची. आणि परात कंबरभर पाण्यात नदीच्या तळाला दगडांच्या आधाराने घट्ट बसवायची. आम्हा मुलांच्या अशा सात आठ पराती एका लाईनीत लागायच्या. पाण्यातून हळू बाहेर पडून नदीत वर लांब जाऊन डुंबायला, खेळायला लागायचो. अर्धा एक तास झाला की परत येवून हळू पाण्यात शिरायचे. आपल्या परातीवरच्या भोकावर हात ठेवून परात पाण्यातून बाहेर काढून किनाऱ्यावर यायचे. परातीत मासे फडफड करीत असायचे. किनाऱ्यावर प्रत्येकाने आपले पातले नदीच्या पाण्याने अर्धे भरून ठेवलेले असे. परातीत पकडले गेलेले मासे त्या पाण्यात काढून परात कपडा बांधून त्याच ठिकाणी लावून यायचे. असे चार पाच वेळ केले की एक वेळच्या कालवणाच्या माशांची सोय होई.

पेंड खायला कपड्याच्या भोकातून आत शिरलेल्या माशाना बाहेर पडता येत नसे. आम्ही मात्र दोन तीन तास नदीत डुंबत डुंबत. मजेत वेळ घालवू व घरी जाताना मासेही घेऊन जाऊ.

घरी पोचायला एक दीड वाजून जाई. बाबा झोपलाय याचा कानोसा घेऊन मगच आत मी शिरे. बाबा जागा असेल तर गोठ्यात थोडावेळ दडून बसायचे ठरलेले.

एवढा वेळ नदीत डुंबत होतो समजले असते तर बाबाने उभा आडवा फोडून काढला असता. असा मार कित्येकदा खाल्लापण होता.

खरं सांगू मासे पकडण्यापेक्षा तो खेळ मजा द्यायचा. परातीत पाच सहा मासे मिळाले तर ते कोणते आहेत हे पहायचे. सगळ्या मुलात चढाओढ असायची. कोणाला किती मळवे मिळाले किती खवळे मिळाले, किती शेंगट्या याचा हिशोब व्हायचा. मग सगळ्यात जास्त मासे कुणाला व सर्वात जास्त मळवे कुणाला मिळाले यावर नंबर ठरे. ही मजा तीन तास अनुभवायची तृप्त होऊन मग घरी जायला निघायचे. काय आनंदी दिवस होते ते! पण या दिवसात नदीच्या पाण्यात भोवरे नसायचे आणि आमच्या आयुष्यातही. सगळं कसं वेळा पत्रकाप्रमाणे आयुष्य चालायचं. पावसाळ्या अगोदर लोंढा नदीत कितीतरी लोकानी कीव बांधलेले असत. त्याचे धबधबे लोंढ्यात जाग जागी दिसत. या गावच्या



Fig. 9: Hook and line.



Fig. 10: Outside view Box trap.



Fig. 11: Inner view. Box trap.

लोकाना हे भौतिकशास्त्र कसं माहीत पडलं याचा मला प्रश्न शाळेत सहावी सातवीत गेल्यावर पडू लागला होता. कीव हे प्रकरणच तसे जबरे होते.

चार पाच घरचे लोक एकत्र येवून नदीच्या उताराचे पाणी दगडाची पारी बनवीत अडवीत जात व शेवटी दोन दगडांचेच खांब बनवून त्यावर एक वासा आडवा ठेवत. ऊभे दहाबारा वासे नदीच्या पात्रात लावत. वर झाडांचे टाळ टाकत व त्यावर नदीतले दगडगोटे टाकून झाले की मस्त नदीचा पारीतून आलेला प्रवाह

त्यावरून जाई. आडव्या वाशाच्यापुढे एक छान तीन चार फुटी धबधबा तयार होई.

इथून पुढे मात्र शास्त्राचा एक अजब आविष्कार पहायला मिळे. आडव्या वाशाच्या खाली मागच्या बाजूला छान पोकळी झालेली असे. वाशामागे वरून मोठ्या बांबूतून बनवलेले पाईप त्या खालच्या पोकळी पर्यंत घुसवीत आता वरून जाणारे पाणी. व खालच्या पोकळीमुळे जो दाबातील फरक तयार होई त्यामुळे पाणी जोरात खाली खेचले जाई. त्या बांबूच्या खालच्या बाजूला नदीतल्याच चिवट वेर्लींची करंडी बनवून लावत. त्या बांबूंच्या पाईप मध्ये एवढी खेच तयार झालेली असे की

पाण्याबरोबर मासे खेचले जाऊन खालच्या करंडीत जमा होत. रात्रभर असे जमा होणारे मासे त्या दहा बारा करंड्यातून सर्व कीव बांधणारे वाटून घेत.

कीव व त्याची रचना

कीव व त्याची रचना

पहिल्या फोटोत दिसणारा उत्ताराचा भाग. दोन्ही बाजूने दगडांचा बांध बनवून पाणी कीवावर जाण्याची केलेली योजना स्पष्ट दिसते. पाणी या बांधातून येवून दुसऱ्या फोटोत दिसणाऱ्या कीवा वरून धबधब्या सारखे पडते.

आडवा लावलेला वासा व ऊभे लावलेले दांडे दुसऱ्या फोटोत स्वच्छ दिसतात.

पाऊस पडला की यावरून कमीत कमी एक ते दीड फूट उंचीचा प्रवाह वाहू लागतो. व कीवा वरून पडू लागला की वाश्याच्या मागे एक पोकळी तयार होते.

तिसऱ्या फोटोत वाश्याच्या मागे करंड्या लावलेल्या दिसत आहेत. या करंड्या वरून घुसवलेल्या पोकळ बांबूच्या नळ्यांवर बसवलेल्या असतात. कीवावर दीड फूट पाणी व कीवा खालील पाण्याची पातळी अजून दीड टॉन फूट खाली. त्यामुळे बांबूच्या नळ्यातून पाणी खाली जैरांत खेचले जाते. बरोबर मासेही खेचले जातात. ६ मासे करंडीत अडकतात. पाणी मात्र जाळीदार करंडीतून वहात रहाते. कीवा खाली बुडून करंडी तोंडावर हात ठेवून बाहेर काढायची व फडफडणारे मासे गोळा करायचे. चार महिने मासेच मासे मिळत रहातात. तेही ताजे.

केवढे मोठे हायड्रॉलीक इंजीनियरींग वापरलेय या कोकण्यानी?



मागे बसवलेली बांबूची नळी

वेळीतून बनवलेल्या करंड्या

बडोद्याहून माझ्या कांही मित्राना गावी घेऊन गेलो होतो तेंव्हा हे कीव प्रत्यक्ष दाखवल्यावर ते आश्चर्यात पडले होतै.

कित्येक लोक या किवातून माशाच्या करंड्या काढताना आत अडकून जीव गमावून बसले होते. तरीही हे आजही बांधले जातात. माशाच्या कालवणासाठी मालवणी माणूस काय डोके लढवेल ते त्यालाच ठाऊक.

नेहमी प्रमाणे संभाकडून मी कीवात बुडी मारून करंड्या काढायचे व परत बसवायचे तंत्र अवगत केले होते. आता मात्र तशी बुडी मारायची हिम्मत होत नाही.

दहा अकरा वर्षांचा झालो होतो. अर्ध्या शेराचा भात कालवणा बरोबर सहज रीचवत होतो पण अंगावर काही चढत नव्हतं. नुसतं हाडं आणि कातडी. बाबा म्हणायचा उनातानात तिडतीड करतो काय खाल्लेलं अंगाला लागणार!

मी सारखं संभाकडे टुमणं लावायचो. "संभा या वर्षी मला तू भोवरा फोडायला शिकवायचा. बघ विसरू नको." संभा हसत म्हणे, "धन्यानु जरा मास चढवा आंगार. नायतर भोवरो दोन चार हाडा पिळवटून ठेवीत तर नसती पंचायत."

या वर्षी काही झालं तरी पाऊस संपता संपता गावी जायचं आणि संभाच्या खनपटीला बसून भोवरा फोडायला शिकायचंच असा निश्चय केला. आता शाळेसाठी आम्ही कणकवलीला रहात होतो. गाव दहा बारा मैल सह्याद्रीच्या पायथ्याला होतं. मंगळवारच्या कणकवलीच्या बाजारासाठी आलेल्या बैलगाडीतून गावी जायचं किवा सोबत बघून चालत जायचं. पावसाळ्यात तुडुंब भरलेल्या नद्यांचे पाणी ओसरायला अजून वेळ होता. बस पाणी ओसरल्यावर चालू व्हायच्या. बैलगाडीचा प्रवास म्हणजे एक दिव्य होतं. दगडाळ खडकाळ रस्त्यावरून बैलगाडीतून जाताना हाडे खिळखिळी होत. पण तरीही गावच्या ओढीने सगळं सहन करण्याची सवय पडून गेली होती.

या वर्षी मी सप्टेंबरातच गावी जायला निघालो. आमची बैलगाडी आली नव्हती म्हणून गावातल्या एका ओळखीच्या बैलगाडीवाल्याला विचारून सोय केली.

हा प्रवासही मजेदार होता. गाडी चढावर आली की मी आणि बैलगाडीवाला दोघेही उतरून चालत असू. तेवढेच बैलांना वजन कमी. उतार आला की बैलांना गाडीवाला पळवे. मग असले धक्के बसत की माय आठवे.

शाळेला दांडी मारून, सुट्टी अगोदर महिनाभर लवकर निघालो होतो. शेती कामासाठी सगळेच जात त्यामुळे शाळा सुस्तावलेली असे. खरं शिकवणं दिवाळीच्या सुट्टी नंतर चालू होई. शाळेची परवानगी वगैरे

गोष्टी आमच्या गावच्या शाळेत आल्या नव्हत्या. सगळेच शेती करायला जात, मास्तर सुद्धा. मग कोण कुणाची परवानगी घेणार?

रात्रभर बैलगाडीचा प्रवास करून पहाटेला गावी पोचलो. घर सगळं सुस्त झोपलं होतं. बाहेरच्या ओटीवर झोपलेल्या संभाला दबक्या आवाजात हाक मारली. संभाने आडणा काढून मला घरात घेतले. मी तोंड धुवून सर्व आवरून बाबाच्या बाजूला पहुडलो. आता सकाळी बाबा उठला की त्याला मी आलेला बघून धक्का बसावा ही मनोमन इच्छा होती.

जरा झोपेची गुंगी चढतेय तो पर्यंत पहिल्या कोंबड्याने बांग दिली आणि घर जागे होऊन कामाला लागले. जात्याच्या घरघराटातून ऐकू येणाऱ्या ओव्या आता नवीन गुंगी चढवू लागल्या. केव्हा गाढ झोपेत गेलो समजलं नाही. पण झोपेत एक सुंदर स्वप्न पडले.

संभा मला वेगवेगळे भोवरे दाखवतो आहे. फोडायचे कसे ते सांगतो आहे. मी भोवऱ्यात जायला उतावळा होतोय आणि तो माझा हात घट्ट पकडून मला पुढे जाऊ देत नाही. मी ओरडतोय. "सोड! सोड!" तेच ओरडत जागा होतो.

सगळे आटपून मी दहा वाजता तयार होतो. संभाला गाठून सांगतो, "चल लवकर. आज भोवरा फोडायला शिकव."

"धाकलं धनी. जागराण झालाहा आज आराम करा उद्या शिकवतय. आज धन्यानी वय बांधुचा काम दिला हा. ता पुरा करतंय सांच्या पर्यंत. मग उद्या जावक बरा."

मी खट्टू झालो. सप्टेंबर महिना, नुकताच पाऊस संपलेला, नदी तुडुंब भरली असणार, पावसाची लक्षणंही दिसतायत. बाबा पण जायला देणार नाही. शेंदायचे काढणे गपचुप उचलले आणि विहीरीवर आंघोळीला गेलो.

संभा हुशार होता मला त्याने मुद्दामच नदीवर नेलं नव्हतं. दुपारची झोप काढून नुकताच उठत होतो तर बाहेर चाललेलं बोलणं कानावर पडलं.

"धन्यानु! धाकले धनी भोवऱ्यात जावसाठी खनपटीक बसलेत माज्या. काय करू?" संभा बाबाला विचारत होता.

"जा घेवन! नायतर तो एकटोच गेलो नजर चुकवून तर घोळ करून ठेवीत. पण अगोदर तेचो श्वास बघ किती रोखता तो. तुका म्हायत आसा काय काय बघायचा ता. आणि हो! त्या मोहन ठाकराक घेवन जात जा. तो पट्टीचो हा पोवणारो. पुरातय पोवता."

मला आनंद होत होता. बाबा भोवऱ्यात जायची परवानगी देत होता. आता नक्कीच मला भोवरा फोडता येणार होता.

संध्याकाळी संभा म्हणाला, "उद्या जावया हा नदीर पण आदी थोडी तयारी करूची लागतली. या बसा माज्या फुड्यात. आणि खोल श्वास घेवन रोखून धरा. मीय धरतय तुमच्या वांगडा (बरोबर). कोण जास्त धरता बघुया."

मग आमची श्वास रोखायची शर्यत सुरू झाली. मला माहीत होतं, भोवऱ्यात जायची ही पूर्व तयारी होती. मी खोल श्वास घेतला. रोखून धरला. बोटानी नाक गच्च बंद केलं होतं. संभानेही माझ्या बरोबर श्वास रोखला होता. थोड्याच वेळात डोळे जड होऊ लागले. श्वास घ्यायला जीव अधुरा झाला पण तसाच रोखून धरला. संभा श्वास सोडत नाही तोपर्यंत मी पण सोडणार नाही ठरवले. थोड्याच वेळात डोक्याची शीर ताड ताड उडू लागली. भोवळ आल्यासारखे वाटू लागले. श्वासासाठी कासावीस होऊ लागलो. आणि भसकन श्वास सुटला. संभाने हळू हळू श्वास सोडला व म्हणाला, "बरो धरलास! पण एवढो नाय पुराचो. दोनचार दिवस श्वास पकडूचा करुया. मगच भोवऱ्यात शिरूया. घाय करायची नाय. ह्या भलता जोखमीचा काम हा." भोवऱ्यात जायला मिळणार मग मी सगळं मान्य करत होतो. संध्याकाळीच एकटा बसून श्वास रोखून धरला. मनात एक दोन मोजायला सुरवात केली. कमीत कमी शंभर मोजे पर्यंत श्वास सुटता नये हे संभाने सांगितले होते. मी कसाबसा साठ सत्तर पर्यंत पोचत होतो. खूप मेहनत घ्यायला लागणार हे मला माहीत पडलं होतं.

दुसऱ्या दिवशी नदीवर जाताना संभाने सांगितलं, आज भोवऱ्यात शिरायची घाई नाही करायची. तो मला लहान मोठे भोवरे ओळखायला शिकवणार होता.

नदी वर पोचलो. नदी दुथडी भरून वहात होती. पाणी काचेसारखे स्वच्छ होते. होडीच्या साण्यावर नदी थोडी सरळ होती. म्हणून भोवरे कमी होते. होते ते जरा लहानच होते. संभा मुद्दाम मला तिथे घेऊन आला होता. लहान लहान भोवरे तेवढे धोक्याचे नसतात म्हणूनच तिथे आणलं होतं. मग संभा सांगू लागला, "धन्यानु! भोवऱ्यात वर बघा कशी गोलाई असता ती. पाणी गोल फिरता. मधीच खड्डो पडल्या सारखो दिसताना तोय बगा. जेवढो खड्डो जास्त तेवढी भायरची गोलाई मोठी. असे भोवरे खूप खेचतत. जेंची गोलाई नी खड्डो कमी त्या भोवऱ्यात खेच कमी." आपल्या ताकतीच्या भोवऱ्यात शिरायचा. मोठ्यात शिरूक बगायचा नाय. गरागरा फिरवल्यान तर बुडून जाशात."

माझी शिकवणी जोरात सुरू झाली होती. पण संभा मला पुढे जाऊ देत नव्हता. मी देखील घाई करत नव्हतो. आता इथपर्यंत पोचलोय, आज ना उद्या नक्कीच भोवऱ्यात शिरायला मिळणार मग उगीच उतावळेपणा कशाला.

आज आयुष्यात पहिल्यांदा असा संयमी विचार मनात आला. भोवरा फोडायच्या आधीच आतून ही जाणीव येत होती. मला भोवरा

प्रगल्भतेकडे ढकलत होता की काय? मी दुडुदुड्या, मला संयमी बनवत होता की काय?.

एवढ्यात पाणी हळू हळू मातकट होतय की काय वाटू लागले. छाती भर पाण्यात होतो पण आता ते गळ्या पर्यंत पोचत आले. संभाने मला पकडून काठाकडे धाव घेतली. "धन्यानु धावा होऊर (पूर) येतलो. जीव घेवून धांवत काठावर पोचलो. पाऊस नाही तरी पूर. हे कसं?

"वर डोंगरात कोसाळलो आसतलो. आता बगा कसा पाणी वाढात ता. आणि जोरदार भोवरे पण उठतीत ते."

काठावर ऊभे असलेले आम्ही हळू हळू मागे सरकत होतो. पाणी वाढत होते. मातकट रंग गडद होत होता. लहान मोठे भोवरे गर गर फिरत होते. काहींचा मधला खड्डा तर चांगला वीतभर खोल दिसत होता. घेर देखील तीन चार फुटाचा दिसत होता. तिकडे बोट दाखवत संभा म्हणाला," धन्यानु! तो मोठो भोवरो बघितलास? यम हा तो. मीच काय पण माझो बापूस पण असल्या भोवऱ्यात जावचो नाय."

मोठ्या भोवऱ्याचं आज दर्शन झालं होतं. गढूळ मातकट पाणी गरगर फिरत होतं. वहात येणाऱ्या झाडांच्या फांद्या त्या भोवऱ्यात खेचल्या जाऊन त्याच्या पोटात नाहीश्या होत होत्या.

नदी पात्रातून बाहेर आलो खरे पण अजूनही आम्ही नदी पात्राच्या सुक्या किनाऱ्यावर होतो. पाणी वाढत होते. आम्ही हळू हळू मागे सरकत

जात होतो. आता पूर्ण पात्र भरले आम्ही नदी काठच्या ऐनांच्या झाडा खाली आलो. दुथडी भरून वाहणाऱ्या नदीचे मातकट पाणी त्यातील भोवऱ्यांचे दर्शन मला घडवीत होते. काठाकडचे भोवरे लहान होते मधल्या पात्रातले जोर पकडून फिरत होते. आता नदीचा आवाजही वाढू लागला होता. स्वच्छ पाण्याची खळखळ कमी होऊन नदी रोरावू लागली होती.

"धन्यानु जावया घराक? आता नदीत उतराक नको. जोराचो होऊर ईलो हा."

"थांब जरा. पाणी बघायला मजा येतेय." खरं तर मी लहान मोठ्या भोवऱ्यांचे निरीक्षण करत होतो.

"होऊर इल्ललो समजालो तर मोठे धनी काळजीत पडतीत. आणि उशीर केलव तर माका करवादतीत. चला जावया."

मी गपचुप त्याच्या मागून निघणार एवढ्यात समोरून मोहन ठाकर जाळं घेवून येताना दिसला. त्याच्या खांद्यावर जाळे, डोक्यावर टोपली आणि कमरेला बांधलेली करंडी होती. अवतारच दिसत होता. जवळ येताच म्हणाला," संभा! अरे हय काय करता? नदीत पोवक ईलास काय?"

"अरे धाकल्या धन्यांका भोवरो फोडूचो नाद लागलो हा. तेच्या साठी, पण आठावला बग! धन्यानी सांगितला हा तुका बरोबर घेवक. मीय आसतलंय दोघे मिळून शिकवूया एक दोन ल्हान भोवरे फोडूक."

मोहनने मला पायापासून डोक्यापर्यंत न्याहाळले मग म्हणाला,"आजून दोन वर्षा जाव दे. उंची नाय नी जाडीय नाय. तुका म्हायत नाय भोवरो फोडूक ताकद किती लागता ती? येतय भेटूक धन्याकनी."

मला मोहनचा राग आला. दोन वर्ष थांबायचे? शिकवायचं तर शिकव नाय तर गेलास उडत. मनात म्हणत होतो.

एवढ्यात मोहनने काठावर टोपली ठेवली. ती वाऱ्याने उडून जाऊ नये म्हणून आत एक दगड ठेवला व जाळे घेवून पाण्यात शिरला. आता मी ढीम हलायला तयार नव्हतो. त्याला जाळे टाकताना, मासे पकडताना पहायचं होतं. एवढ्या जोरदार वाहणाऱ्या पाण्यात तो कसा तग धरून उभा राहाणार, जाळे टाकणार ते बघायचं होतं. संभा वर खाली होत होता.

मोहन आता कंबरभर पाण्यात उभा होता त्याने मस्त फुलोरा करून जाळे फार पुढे टाकले. हळू हळू जाळ्याची दोरी ओढत तो पुढे पुढे खोल पाण्यात जात होता. पाण्याचा जोर जबरा होता. पाणी छातीभर झाले तसा थांबला. दोर पुरा ओढून झाला. होता तो परत मागे कंबर भर पाण्यात आला. जाळे पाण्याबाहेर काढले तर आत आठ दहा मासे फडफडत होते. कांही चांगले वीत भर लांब होते. मासे करंडीत टाकून त्याने परत जाळे

टाकले. तसाच पुढे पुढे जाताना दोर ओढत गेला. चार पाच वेळ जाळे टाकून झाले तशी करंडी भरली म्हणून बाहेर आला. सगळे मासे टोपलीत टाकून परत गेला.

"धन्यानु चला घराक! तो काय येवचो नाय तासभर. मोठे धनी माका जीतो नाय ठेवचे." संभा कोकलू लागला.

"जावा तुमी! मी येतय धन्यांका भेटूक. माशेय देयन तेंका." मोहनने ओरडून सांगितले. आता नाईलाज झाला होता. घरी निघायलाच हवं होतं पण मन मात्र नदीवर घोटाळत होतं.

घरी पोचलो तर वडील बोललेच, "संभा अरे नदीक पूर ईलो हा ना? मग काय पुरात पोवत होतास काय रे?"

"नाय! नाय! मोहन ठाकर ईलो जाळा घेवन. धाकले धनी माशे पागतत कशे ते बघुक थांबले न्हय वो. मग काय करू? मोहन तुमका भेटूक येतय म्हणालो."

तासभर झाला असेल, मोहन आल्याचा आवाज आला मी बाहेर धावलो. बाबाला माशे दाखवून म्हणाला, "भोनी करा तुमी. काय देव?" मग बाबाने भरपूर मासे घेतले. त्याचे पैसे दिले व म्हणाले, "मोन्या माझ्या झिलान(मुलाने) मनात धरलान भोवरो फोडूक शिकायच. ह्या काम कर बाबा. तुकाच जमात ता."

"आताच अजून कोवळे हत भोवरो फोडूक जावदे दोन वर्षा"

"बाबा! नाय थांबुचो तो. ते च्या ताकदीत बसात असो बघून शिकव."

"येतय उद्या"

मी आनंदलो. आता उद्या भोवच्यात जायला मिळणार याचा आनंद होता तो.

मोहन उद्या येतो म्हणून सांगून गेला, पण दुपार टळता टळता परत आला. बाबाने विचारले, "अरे आत्ताच ईलंस? काय काम काढलं?"

"काय नाय वायंच धाकल्यांका शिकवतंय. बगतंय तेंका दिशा पकडूक येतत काय."

मग मला बोलावले. मोहनने समोर ऊभे करून सांगितले. तो मला गरगर फिरवणार होता. व तो थांबला की मी घरच्या दाराच्या दिशेलाच जायचे. दुसरीकडे गेला तर खरोखरच्या नदीत किनाऱ्या ऐवजी मोठ्या पाण्यात जायला होईल, बुडायलाही होईल. म्हणून कितीही गरगर फिरलं तरी दिशा पक्की मनात पकडता आली पाहिजे.

त्याने समोर उभे करून गरगर फिरवायला सुरवात केली आणि एकदम म्हणाला "भायर पडा." मी इतका गरगरलो होतो की कुठे जातोय तेच माहीत पडत नव्हते. बाहेर धावायला गेलो तर सरळ धावताच येईना. सगळं घरच गरगर फिरत होतं. झोपाळ्यावर आपटणार एवढ्यात मोहनने

पटकन पकडले. गरगर अजून थांबली नव्हती. दाराकडे जायच्या ऐवजी मी झोपाळ्या कडे गेलो होतो.

"असा नाय चलूचा, दाराकडे जायचा. भोवरो तुमका असोच फिरवतलो पण आपण किनाऱ्याची दिशा विसरायची नाय."

त्याने मला परत परत गोल फिरवून प्रॅकटीस दिली पण मी दारा ऐवजी भलतीकडेच जात होतो. असे पाच सहा वेळ झाल्यावर मोहन वैतागला व संभाला म्हणाला "संभा तू ये उद्या. खोल पाण्याच्या दोन बाजूक सांभाळूचा लागत. मोहन गेला आणि मी विचारात पडलो. भोवरा फोडायला एवढं सगळं शिकायला लागतं? मग बाबाला, मोहनला, संभाला कोणी शिकवलं.

बाबाला विचारलं तर म्हणाला,"आम्ही तुझ्यासारखे शिरपुडे नव्हतो. आंगात ताकद होती. बारके बारके भोवरे फोडता फोडता मोठे भोवरे फोडायला आले. एक सांगतो ते लक्षात ठेव. भोवऱ्याने आत खेचले की विरोध न करता खोल श्वास घेवून खाली जायचं. खाली जोर कमी झाला की बाहेर मुसंडी मारायची. डोळे उघडे ठेवून नदीचा तळ बघायचा. तळ नदीपात्राकडे खोल होत गेलेला असतो. किनाऱ्याकडे चढ असतो. आपण चढाऱ्या दिशेने मुसंडी मारत पाण्या बाहेर यायचं."

हे शास्त्र मनाला पटलं. पण आता पोटात हुळहुळ वाढत होती. पहिल्यांदा भोवरा फोडणं सोपं वाटलं होतं. आता त्याची थोडी थोडी भिती वाटू लागली होती.

दुसऱ्या दिवशी साडेनव दहाला मी आणि संभा नदीवर पोचलो. होडीच्या साण्यावर आजही पाणी जोरदार होते. मोहन वरच्या बाजूला नदीत जाळे टाकताना दिसला. संभाने त्याला हाळी दिली.

मोहन आल्या बरोबर मी पाण्यात उतरू लागलो. तसा मोहन दम मारत म्हणाला, " धाकल्यानु पाठी फिरा. आमी येतव. आधी ऐका कसा भोवऱ्यात शिरायचा ता."

मी थांबलो. मोहन आणि संभा दोघेही पाण्यात उतरले. नदी पात्राच्या मध्याला भोवऱ्याला चुकवत संभा पोचला. मोहन प्रवाहाच्या खालच्या बाजूला गेला. मला ओरडून सांगू लागला, धाकल्यानु, " भोवऱ्याच्या वरच्या बाजून पोवत येवा भोवरो जवळ ईलो काय जोरात श्वास घ्या. जरा वेळ लावलास नी भोवऱ्याने खेचल्यान तर श्वास घेवक येवचो नाय."

छान फिल्लिंग लावली होती. भोवरा फोडून मी नदीच्या मध्या कडे गेलो तर संभा पकडणार, प्रवाहाच्या दिशेने गेलो तर मोहन पकडणार. प्रवाहाच्या विरूद्ध वरच्या दिशेने जाऊच शकणार नाही. राहीली ती दिशा किनाऱ्याकडे जाणारी. ज्या दिशेने मला जायला पाहिजे.

मी नदीच्या वरच्या बाजूला प्रवाहात शिरलो. पोहत भोवऱ्याकडे निघालो भोवरा जवळ येत होता गोल वर्तुळं दिसू लागली. श्वास घ्यायला गेलो. त्या आधीच भोवऱ्याने खसकन मला खेचले गोल गोल फिरवत पाण्यात दाबले. केवढा जोर होता. तो मला घुसळत आत नेत होता.

भोवऱ्याने खेचले व मी खोल पाण्यात गरगर फिरत ओढला गेलो खरा पण मी आता श्वासासाठी तडफडत होतो. खाली पोचताच जोर कमी झाला होता. पण बाहेर पडण्याऐवजी मी श्वासासाठी वर जायला पहात होतो. भोवरा मला घुसळत होता, पिळत होता माझी श्वासासाठी तडफड चालू होती. मरणार आता नक्की मरणार एवढ्या विचाराने हादरलो. झटकन कोणीतरी मला खेचले. भोवऱ्यातून बाहेर पडलो. श्वास रोखायची माझी ताकद संपली होती. तळमळत मी पाण्याखाली श्वास घेतला. नाका तोंडात पाणी जाऊ लागले. मी आता बुडणार मरणार वाटता वाटता शुद्ध हरपून गेली.

परत जाग आली तेंव्हा मी नदीकाठी दगडावर झोपलो होतो. मोहन माझे छाती पोट दाबत होता. खोकत ठसकत मी उठून बसलो. ठसक्या बरोबर तोंडातून पाण्याची धार लागली. मोहन पाठीवर धबाधब मारत होता. तसे राहिलेले पाणी बाहेर येत होते.

"दोन तांबे पाणी काढला तरी आजून येता? किती खाल्ला पाणी?"

मला बोलायलाही कठीण पडत होते. श्वास अर्धाच झालाय वाटत होते. डोके हलवले की नाकातून पाण्याची धार लागत होती. मी सावध व्हायला अर्धा तास तरी गेला असेल. उठायला गेलो तर भोवऱ्याने

पिरगळलेल्या शरीराच्या कित्येक भागातून प्रचंड कळा आल्या. जरा देखील हलू नये वाटत होते.

"धन्यानु जावया? चलशात? काय उचलून घेव?" संभा विचारू लागला. मी हातांनीच थोडा थांब म्हणून खूण केली.

"धाकल्यानु! सगळा इसारलासना श्वास घेवचो सांगितलंय तरी घेवक नाय. मी खेचलंय म्हणून हाताक गावलास. नायतर आज गेल्ललास वर. आमका तुमच्या बाबानी जिता ठेवला नसता. चला घराक जावया लवकर." मोहन रागावून बोलत होता. कसातरी उभा झालो चार पावले चालायला ब्रम्हांड आठवले. पायातून कमरेतून असह्य कळा उठत होत्या. थांबत थांबत चालत होतो. शेवटी संभाने मला न विचारताच उचलून माझी मुटकुळी खांद्यावर टाकली आणि झपझप चालू लागला. मागून मोहन होताच.

घरी पोचलो तर घरातले सगळे गोळा झाले. काय झालं चा कालवा सुरू झाला. झोपाळ्यावर माझी मुटकुळी ठेवता ठेवता संभा सांगू लागला. झोपण्याच्या हालचालीने अंगात दहा ठिकाणी कळा उठल्या आणि मी जोरात कण्हू लागलो. संभाचे शब्द माझ्या कानात पडले, "दोन वर्षा थांबा सांगी होतय मी. नाय ऐकलानी. आमच्या जीवाक केवढो घोर लागललो हे शुद्धीत येयसर. वाचवल्यान त्या रवळनाथान."

बाबा सगळं ऐकत होता. "काय नाय झाला. पाणी काढलासमा पोटात्सून. आता काय काळजी नाय. होयत बरो दोन चार दिवसात. जावा

तुमी तुमच्या कामाक." मग घरातल्या बायकांना उद्देशून म्हणाला, "ऐकलास गो! न्हाणीच्या पाण्यात पिशवीभर लिंगडीची पालो चुरगळून घाला आणि या जखमी शूर विराक कडकडीत पाण्यान न्हावक घाला. आधी खोबऱ्याचा तेल लावा सगळ्या आंगाक. दुखी जायत दोन आंघोळीत."

साग्रसंगीत मालीश आणि आंघोळ झाली. थोडं बरं वाटलं. पण चालताना अजूनही पाय दुखत होते. जोरात श्वास घेतला की बरगड्यातून कळा येवून जीव कासावीस होत होता. दुपारी जेवून बाबाच्या शेजारी पहुडलो. गच्च डोळे मिटून होतो. भोवऱ्याने नामोहरम करून माझे चिपाड केल्याचा भयंकर अपमान पचवायचा कसा हाच विचार सारखा येत होता. भोवरा फोडला नाही याची खंत जोरात उफाळून आली की अनवधानाने कुशीवर वळे. मरणाच्या कळा सगळ्या शरीरात उठत. भोवऱ्याला शिव्यांची लाखोली आपसूक मनात जागी होई.

भोवऱ्याने मला यावेळी हरवले पण मी सोडणार नाही. परत फोडणारच भोवरा. बरे होई पर्यंत आठ दहा दिवस जातील. पाणी उतरेल. भोवरे नाहिसे होतील. या वर्षी नाही तर पुढच्या वर्षी भोवरा फोडायचाच. वर्षात मस्त दांडगट बनायचं. पुढच्या वर्षी भोवरा नक्की फोडायला तयार व्हायचं.

या विचाराने थोडं बरं वाटलं झोपी गेलो. संध्याकाळी सडसडून ताप भरला. कण्हत उठलो. मग परत बाबाने सगळ्याना सांगितले, "काय

वशेदाची(औषधाची) जरूरी नाय. रात्री भरपूर पेज द्या तेका. उद्या बरो होयत."

बाबाचा स्वभाव आता माहीत पडत होता. तो मला दगडा सारखा घट्ट बनवायला बघत होता. त्यात सहानभुतीला जराही स्थान नव्हतं. एकलता असुनही मरण पाहून आलेल्या मुलाला त्याने जराही काळजी दाखवली नव्हती की बोलून सहानभुती दाखवली नव्हती. तो जणू काही काहीच झाले नाही असा वागत बोलत होता. एवढेच काय पण एकदाही त्याने कसं वाटतं आता हेही विचारलं नव्हतं की डोक्यावरून हातही फिरवला नव्हता.

"भोवरो फोडूचो म्हणजे काय ता आता समाजात तेका. पुढच्या वेळेक सगळा बरोबर लक्षात ठेवन भोवरो फोडीत. असाच शिकतत सगळे. आयुष्यभर असेच भोवरे फोडूचे लागतले. संसारातले, नोकरी धंद्यातले, पोरा बाळाच्या शीकपणाचे. घेयत हेच्यात्सून धडो."

मी मनोमन आनंदलो. बाबा भोवरा फोडायला परत पाठवणार. राजी आहे तो. पण पुढे बोलत होता ते तितकसं समजलं नाही.

पण मी निश्चय केला, पुढच्या वेळेला नक्की भोवरा फोडतो बघा.

दोन दिवस झाले होते. अंग दुखायचं कमी होत होतं. लिंगडीचा पाला घातलेल्या पाण्याची आंघोळ आणि तेलाच्या मालीशने पुढच्या तीन चार दिवसात मी ठणठणीत बरा झालो.

सकाळी दहा सुर्य नमस्कार घातले. दमछाक झाली. पण आता चंग बांधला होता. दम वाढवायचा, शक्ती वाढवायची, श्वास रोखायचा अवधी वाढवायचा. पुढच्या वर्षात भोवरे फोडता आलेच पाहिजेत हा प्रण केला.

दहा वाजता नदीवर जायची अनावर इच्छा झाली. सात दिवसापूर्वी भोवऱ्याने पिळून काढलेलं सगळ्यांना माहीत होतं. बाबा जायला नक्कीच परवानगी देणार नाही. मग काय करायचं? बाबाला विचारू? काय फारतर शिष्यांची माळ लावेल. न सांगता पळून जाऊ? नको नको आल्यावर मरेस्तोवर कुटून काढेल. मनात नक्की काय ते ठरत नव्हतं.

कपडे गोळा करताना मुद्दाम बाबाला समजावं असा फिरत होतो. त्याने आंघोळीला जातोय हे पहावं, मग विचारेल कुठे जातोय ते. मग सांगू.

बाबा माझ्यापेक्षा जास्त पावसाळे पाहिलेला. पाहूनही ढीम्म. कांहीच बोलेना. मग मीच बाबा पासून दहा हात लांब राहून विचारलं, "मी नदीवर आंघोळीला जाऊ?"

"जा! पण तासाभरात परत ये."

शब्द अमृतासारखे कानांत शिरले. तेवढ्यात आतून आतेबाय कोकलायला लागली, "जा काय? आठवडोय नाय झालो. बुडा होतो म्हायत नाय? गप न्हाणयेत न्हा रे. नायतर मीच तंगडी तोडून ठेवीन."

बाबाने डोळा मारत हळूच खूण केली. पळ तू. मी सांभाळतो.

आतेबाय स्वयंपाक घरातून यायच्या आत मी नदीकडे धूम ठोकली. मग चालताना विचार आला. बाबाला समजणं कठीण आहे. शिव्या नाहीत, दम मारला नाही सरळ परवानगी दिली. संभालाही सांगितलं नाही बरोबर जा. कसं काय हे?

नदीवर पोचलो पाणी खूपच कमी झालं होतं. चार पाच मुलं अगोदरच आली होती. पाण्यात घुसलो. थंड पाण्याची पहिली शिरशीरी एक छान डुबकी मारून घालवली आणि नदी पात्राचं निरीक्षण करू लागलो. अजून प्रवाह सलग जोडलेला होता. भोवरे देखील होते पण ते अगदीच लहान होते. त्यांच्यात खेचण्याचा जोर असेल असं वाटत नव्हतं.

दूर प्रवाहाच्या मधे एक जरासा मोठा भोवरा दिसला. खूप इच्छा झाली. फोडून बघावा का? पण विचार परतून लावला. मग एकदम चमकलो. हा माझा स्वभाव नव्हता. मग हा बदल कसा झाला? प्रत्येक गोष्टीत उतावळेपणा करणारा मी. आता विचार करून निर्णय घेऊ लागलो? जाऊ दे. पोहण्याची मजा घेऊ. बरेच दिवसात सवंगड्यांबरोबर पाण्यातले खेळ खेळलो नव्हतो. त्यांच्या जवळ गेलो तर प्रत्येक जण कालावाला करत विचारू लागले, "बरो झालंस? भोवऱ्याने खेचललान

ना तुका? कसा वाटता रे भोवऱ्याने खेचलान काय?" असंख्य प्रश्नांचा भडीमार ते करत होते. मग मी हुशारलो. असली फुशारकी मारायची संधी कोण सोडेल? भोवऱ्यात शिरलेल्याचे वर्णन मी मीठ मसाला लावून मस्त सांगीतलं. व शेवटी म्हणालो, "पण शेवटाक श्वास कमी पडलो म्हणून वांयच पाणी खाल्लंय, ठसाकलंय एवढाच. तुमी भोवरो फोडूच्या आधी श्वास कोंडून धरूक शिका. शंभर तरी मोजूक येवक होये. बरा श्वास पकडूचो खेळ खेळूया? श्वास पकडून पाण्याखाली जायचा. कोण जास्त वेळ रवता पाण्याखाली बघुया?"

तो खेळ चांगलाच रंगला. मोहन ठाकराच्या मुलाने, म्हाद्याने बाजी मारली. दरवेळी तोच जास्त वेळ पाण्या खाली रहात होता. त्याला विचारलं मग तू भोवरा फोडायला शिकत का नाहीस. माझ्या पेक्षा सहा महिन्यानी लहान असणाऱ्या त्याने मला धक्का दिला., "बापाशीन माका भोवरो फोडूक केवाच शिकवल्यान. माशे पागूकय शिकवल्यान. आमका माशे विकून पैशे कमवूचे लागतत. नायतर खातलव काय?"

एका झटक्यात गरज आणि शौक यातला फरक समजून गेलो. गरजवंत सगळे लवकर शिकतात हे खरे.

बाबाने लवकर बोलावले म्हणून मी बाहेर पडलो. आणि घरचा रस्ता पकडला. पण आता म्हाद्याचे शब्द डोक्यात गरगर फिरत होते. एक मोठा भोवरा तयार करीत होते. मला ते नामोहरम करीत होते. माझ्यापेक्षा

लहान म्हाद्या भोवरे फोडू शकत होता. आणि घरच्या आमदनीत भर पण घालत होता.

बाबाने झटकन दिलेली नदीवर जायची परवानगी, माझ्यापेक्षा लहान म्हाद्या भोवरे फोडतो. त्याचा श्वास रोखायचा वेळही माझ्यापेक्षा कितीतरी जास्त, बाबा भोवरे फोडायला स्वतःच शिकला. हे सगळे विचार रिकामटेकडा असलो की मनात फेर धरत. कांही सुचत नव्हते.

"बाबा! तुला भोवरा फोडताना कुणीच मदत नाही केली?" दुपारी बाबा जवळ झोपलो असताना माझ्या तोंडून अनवधानाने प्रश्न गेला.

"केली तर. गावातली मुले पोहायला असत. सगळे एका मागोमाग भोवऱ्यात शिरू. एखादा अडकला तर लात मारून दुसरी मुलं बाहेर ढकलत. नाका तोंडात थोडे पाणी केव्हा केव्हा जाई. मग काठावर येवून ठसकत, खोकत जीव थाऱ्यावर येई पर्यंत बसू. पोटातले पाणी काढायची रीत सगळेच शिकलेले. पण आम्ही अगोदर लहान भोवरे फोडू. मग हळूच एखादा जरा मोठा भोवरा फोडायचा प्रयत्न करू. असं पायरी पायरीने शिकत गेलो. ती गरज होती. पावसात नद्या भरल्या की इतर गावांशी संपर्क सुटत. पूल नव्हते की साकव नव्हते. कमी पाणी असलेल्या पात्रातून नदी पार करून जावं लागे. मग वर पाऊस पडला की एकदम पाणी वाढे. जोरदार प्रवाह ढकलून मोठ्या पाण्यात नेई. मग पोहत बाहेर पडताना कितीतरी भोवरे लागत. कितीही चुकवत गेलो तरी एखादा भोवरा खेचून घेई. भोवरा फोडता येणं ही गरज होती. आजच्या गरजा आणि

त्यावेळच्या गरजा फार वेगळ्या होत्या. आता सोई होतायत व जुन्या गरजा नाहीश्या होतायत. जग असंच बदलत रहातं. त्या बरोबर आपणही हळूच कसे बदलतो समजत नाही. तू भोवरा फोडायला पहातो ते शौक म्हणून. गरज नव्हे."

परत डोक्यात विचार फेर धरू लागले. किती खडतर होतं ते जगणं! पण त्यात एक साहसी मजा होती. मजा? की जगण्याची दुर्दम्य इच्छाशक्ती? डोळ्यांवर आडवा हात ठेवून बाबाच्या बोलण्यावर मी विचार करत होतो. विचारांना गती मिळत होती. बाबाने आज त्यांचे जगणे आणि आताचे जगणे यातला फरक सहज समोर ठेवला होता. हो आता नदीवर काही पूल झाले होते, काही साकव झाले होते. पुलावरून जायला भिती वाटत नसे. पण दुगडुगत्या लाकडी साकवावरून जाताना पोटात गोळा येई.

खालून उसळत जाणारे पाणी, वर आम्ही. पडलो तर? एवढ्या एकच विचाराने पाय थरथरत. बाबाचा हात धरायला गेलं की झटकून टाके. म्हणे, "अरे पोहायला येतं ना? हात सोड. भितोस कसला. पायाखाली एवढा साकवाचा आधार असताना भिती कसली?" बाबाला कसलीच भिती कशी नाही वाटत?

आता ह्या आठवणीही फेर धरू लागल्या. भोवरा डोक्यात गरगर फिरू लागला.

प्रत्येक आठवण जशी या मनातल्या भोवऱ्यात फिरत घुसळली जात होती तसा त्यातून एक साक्षात्कार होत होता. बाबा मला हळू हळू निर्भय बनवत होता. चिकाटीने सर्व करायला न बोलता लावत होता. आता हातांचा मार जात होता. शब्दांचा मार सुरू झाला होता. पुर्वी झाडावर चढलो तरी ठोक देणारा बाबा आता मला आंबे काढायला, फणस उतरायला झाडावर चढू देत होता. कोवळ्या काजूचे गर काढू देत होता. तीन चार वर्षापूर्वी ज्याला बंदी होती. त्याला आता परवानगी सहज मिळत होती. कारण काय? मग प्रश्न त्यालाच विचारला, "बाबा भोवऱ्याने खेचून बुडवलं तरी मला तू एकट्याला नदीवर जायला कसं दिलंस?"

बाबा जोरात हसला. म्हणाला, "मला वाटलं त्या भोवऱ्याने तुला काय करायचं नाही याचा छान धडा दिलाय. तू भोवरा फोडशील पण आता घाई करणार नाहीस. मनुष्य धर्म सगळ्यातच असतो. जगण्याची दुर्दम्य इच्छा असतेच. आतताई वागण्या नंतर धोका समजत नाही तो माणूस कसला? याचा विचार करूनच मी तुला परवानगी दिली. तू मला जाऊ का विचारलंस तेव्हाच समजलो की तू आता सरळ विचार करू लागला आहेस. तुझ्या मनात द्वंद होतं, न सांगता पळून जाऊ? की विचारू? तू विचारलंस तिथेच मी समजलो तू सारासार विचार करून निर्णय घेशील."

बाबा एवढा मनकवडा आहे? माझ्या मनातलं याला कसं समजलं?

"आम्हीही लहानपणी स्वच्छंदी होतो. मारही खाल्लाय. आणि आमच्या पिताश्रींनी असेच संस्कार केलेत." परत एकदा माझ्या मनातला विचार पकडत तो बोलून गेला.

"बाप लेकाचे भोवरे फोडून झाले असतीत तर जेवक चला." आतेबायचा खणखणीत हुकूम सुटला. आणि दोघेही विचारांच्या भोवऱ्यातून बाहेर फेकले गेलो.

रजा संपायला दोन दिवस उरले होते. माझा दिनक्रम ठरून गेला होता. सकाळी उठून न्याहारी अगोदर जमतील तेवढे सुर्य नमस्कार घालत होतो. श्वास रोखायची क्रिया दररोज चालू होती. हे सर्व बाबा पहात होता. बोलत काहीच नव्हता.

दुपारी आतेबायला म्हणाला, "गव्हाची कापा कर गो. गुळाचो पाक दोन तारी ठेव नायतर तोडताना दात पडतीत. भरपूर कर तुजो भाचो जातलो परवा. दे तेच्या बरोबर डबोभर."

मी सगळं आटोपून नदीवर गेलो. आज नदीवर डुंबायचा शेवटचा दिवस. सगळे सवंगडी आले होते. गुरे प्रवाहाच्या खालच्या बाजूला पाण्यात सोडून त्यांनी पितळ्या लावायचा घाट घातला होता. नदीचं पाणी

आता खूप कमी झालं होतं. दोनचार दिवसात प्रवाह तुटून कोंडी तयार होणार असं लक्षण दिसत होतं. भरपूर डुंबून मी गावच्या नदीचा निरोप घेतला. म्हाद्याने आज पितळी लावली होती बरोबर पागायचे जाळे पण आणले होते.

सगळ्यात पुढे होऊन त्याने पंधरावीस मोठे मळवे मासे मला देऊ केले तसे मी म्हणालो, "अरे मी पैसे नाही आणलेत. जाताना घरी ये"

"पैसे खंय मागतय? अरे उद्या तू जातलंस ना? भेट म्हणून दिलंय." मग प्रत्येकाने आपल्यातले थोडे थोडे मासे मला भेट दिले. घरी एकटाच निघालो होतो. ते अजून नदीत डुंबणार होते.

रस्ताभर डोक्यात त्यांच्या प्रेमळ भेटीचा विचार चालला होता.

या शबरीच्या बोरानी माझ्या टॉवेल्यात एक मोटली बनवली होती. टॉवेल खांद्यावर घेतल्याने ती मोटली चालताना पाठीवर हळूच आपटत होती व मी सुखावत होतो.

आता मे महिन्यात रजेत येणार. नदी सुकी खडखडीत झालेली असणार. एक दोन कोंडीत पुरुषभर पाणी असणार. म्हणजे नदीवर आंघोळीला मजा येणार नव्हती. या विचारात मी घरी पोचलो. गरम गुळाचा घमघमाट नाकात शिरला. आतेबायने कापं (वड्या) करायला घेतली होती. धांवत घरात शिरलो. गरम कापे ताटात नुकतीच कापून ठेवली होती. दोन उचलली तर आतेबाय कोकलायला लागली, "अरे!

जरा थंड तरी होवदे. आणि जेवचा नाय तुका? दुपारी खा." पण आतेबायची दमबाजी खूप नरमलेली होती. मी बाहेर पळत सुटलो. बाबा कडे बसून कापं खाऊ लागलो. "कशी झालीत रे? आवडली?" बाबाने विचारले, "छान आहेत. तू बघ खाऊन" म्हणत एक काप मी त्याला दिले. म्हाद्या कडून आताच शिकलो होतो आपल्यातले द्यायला. बाबाने एक चावा घेवून बाकीचे मला परत दिले. "खा तूच. मला जेवण जाणार नाय तोंड गोडूस झालं तर." खोटं खोटं कारण देत होता.

जेवताना बाबा म्हणाला, "तिकडे जातोस काय रे पोहायला?"

"नदी दीड दोन मैलांवर आहे. येताना उनाने डोकं तापतं आणि दुपारी शाळा असते. नदीची मजा गावीच येते."

बाबाने सुस्कारा सोडलेला कानात पडला. मी विचारले "का रे विचारलंस?" मग त्याने जे सांगितलं ते ऐकून समजलो. तो वरून दाखवत नसला तरी त्याच्या पोटात भरपूर माया, प्रेम दडलंय.

सकाळपासून आज प्रेमाचा, मायेचा प्रवाह चालू झाला होता. त्यातही भोवरा तयार झाला होता. पण तो मला खेचत नव्हता. घुसळून चिरडत नव्हता. उलट डोक्यावरून पाठीवरून गोंजारत फिरत होता. बाबाच्या पोटातल्या मायेचा, आतेबायच्या मायेने नरमलेल्या दमदाटीचा, विरहाच्या कल्पनेने सवंगड्यांनी दाखवलेल्या प्रेमाचा असा काहीसा भोवरा तयार होऊन मला गोंजारत होता. मी सुखावत होतो. आयुष्यभर आठवणीत राहाणारा सर्वांच्या प्रेमाचा भोवरा.

दुसऱ्या दिवशी सकाळी तयार झालो तर मोहन ठाकर उभा. बाबा त्याला सांगत होता. "बस चालू झाली हा. नाटळ सांगव्याच्या तिठ्या पर्यंत येतली. बसवून दे तिच्यात. नाटळेची नदी पार करताना साकव हा. भोवरो फोडूक बगणारे शूर साकवाक भितत. बखोट पकडून साकव पार कर."

"काय चिंता नको करू. बशीत बरोबर बसवून येतय." बाबाने तीन रुपये हातात ठेवले. बसचे तिकीट व खोलीवर गेल्यावर आठवडाभर पुरतील एवढे दिले होते.

निघालो सगळं घर गोळा झालं होतं. कायम दमबाजी करणारी आतेबाय तोंडावर पदर घेऊन मुसमुसत होती. बाबा विड्या मागून विड्या पेटवत होता, हुरहुर दडवत होता. ठसकत होता. संभा जवळ येऊन डोक्यावर हात फिरवत होता.

कोकणी प्रेमाचे हे गाठोडे मनावर घेवून मी घरातून निघालो. शहरात, शाळेत. आता गावाचं दर्शन मे महिन्यात परीक्षेत नंतर रजा पडली की. मन गावच्या प्रेमाने भरून आलं. आणि पावलं झपझप उचलत मी बस पकडायला चालू लागलो. त्या प्रेमाच्या भोवऱ्या पासून दूर दूर.....

खोलीवर पोचलो. मोठ्या दोन्ही बहिणी वरच्या वर्गात होत्या अभ्यास खूप व इतर शिकवण्या यामुळे गावी आल्या नव्हत्या. सगळे सामान मोठ्या बहिणीकडे दिले. खिशातील अडीच रुपये दिले., "बाबाने तीन रुपये दिले होते. आठ आणे बस भाडं दिलं. राहिलेले हे अडीच रुपये"

बहीण माझ्याकडे आश्चर्याने पहात राहिली., "काय रे आज सगळे पैसे दिलेस नेहमी प्रमाणे दोन आण्याचा खाऊ नाही घेतलास? सुधरलास!" मी गप्पच राहिलो.

आता माझा दिनक्रम बदलत चालला होता. सकाळी लवकर उठून सर्व आटोपून मी सुर्य नमस्कार घाली. श्वसाचे प्रकार करी. दहा उठाबशाही काढू लागलो होतो. मग आंघोळ न्याहारी करून शाळेत पळत असे. चंगच बांधला होता. भोवऱ्यापेक्षा ताकदवान व्हायचं या वर्षात. बहिणींना हा बदल समजत नव्हता. पुर्वी कामाला टाळाटाळ करणारा मी आता काम सांगताच लगेच करू लागलो होतो.

आठवड्याने बाबा आला. तो दोन दिवस राहिला होता. बहिणींना माझे प्रताप त्याने सांगितले, तेव्हा त्यांना सर्व समजलं. पण त्या जास्त बोलल्या नाहीत. बाबाने बहुदा त्यांना तसं सांगितलं असेल. व्यायाम सुरू केल्यापासून एक गोष्ट लक्षात आली. पूर्ण दिवस छान वाटू लागला होता. अभ्यासातही मन रमू लागलं होतं.

बाबा दुसऱ्या दिवशी रात्री सगळ्यांशी गप्पा मारत होता. बहिणींना म्हणाला, "मोठे काका आलेत. रिटायर झालेत. गावी रहाणार म्हणतायत. पाहू किती आणि कसे रहातात ते. बाकी काही नाही पण सारखी कटकट करतात. घरी आपण दोघंच पण जेवण सात आठ जणांचं शिजतं. आवर घाला म्हणतात. याना काय माहीत गावच्या रिती." आम्ही तिघही लहान पण बाबा आपलं मन मोकळं करत होता.

"हा भोवरे फोडायचा नाद घेवून बसलाय. बाबा रे! त्या काकां समोर हे बोलूनकोस हं. खूप ओरडतील तुला आणि मलाही. शहरात राहून भित्रे झालेत. आता माझ्या समोर हा भोवरा फोडायचे आव्हान आहे खरे. संसारात असे भोवरे येतच राहातात ते आयुष्य भर फोडत फोडत पुढे मार्ग काढताना दमछाक होते. समजलास? नदीतले भोवरे फोडणं खूप सोपं. पण संसारात येणारे भोवरे फोडणं फार कठीण. किती कसे व कुठून येतील ते समजत नाहीत. सगळ्यांनाच असे भोवरे फोडावे लागतात." एवढं बोलून बाबा गप्प झाला कसल्या तरी विचारात गेला.

"बाबा तू सरळ सगळ्यांना बोलव व वाटण्या करून टाक. कशाला ताप करून घेतोस?" मोठी बहीण बोलली.

"ते ही केलं असतं पण तुझ्या आज्याने वचन घेतलं माझ्याकडून सगळं कुटुंब एकत्र ठेवायचं. आणि वाटे केले तरी मुंबयकराना शेती कुठे येते. हे काका तर एकटेच. आगापिछा नसलेले. हे काय शेती करणार!"

बाबा चांगलाच कौटुंबिक भानगडीत गुंतत होता वाटलं. काय मार्ग काढतो त्याची उत्सुकता लागली. पुढे संसारात येणारे हेच भोवरे हे समजायला वेळ लागला नाही.

मे महिन्यात बहिणींसह गावी गेलो. काका होतेच. बहिणींचे ते लाड करीत. मला जास्त काही बोलत नसत. मी देखील त्यांच्या वाटेला जात नसे.

आंबे फणस पिकून घरात येवू लागले. बहिणींची कामे वाढली. आंब्याची साटे, फणसाची साटे ताटात बनवून उन्हात ठेवायचे काम सुरू झाले. आंब्याचे लोणचे करायसाठी टोपलीभर आंबे आले. दोन मोठ्या बरण्या भरून लोणचे घालताना त्या या सगळ्या व्यापात चांगल्याच गुरफटून गेल्या. अगदी भोवरा गरगर फिरवतो तशा या कामातून त्या कामात गरगरू लागल्या. दमून भागून रात्री गप्प झोपून जात.

बाबा म्हणतो ते संसारातले भोवरे हेच कां? असं मनात वाटून गेलं.

"दोन बरण्याभर लोणचं? काय गावाला वाटायचं काय?" मुंबयकर काकांनी विचारलं. त्यांचा आब ठेवत बाबा म्हणाला, "पावसात इथे शहरासारख्या भाज्या नाही मिळत. डाळभाता बरोबर लोणचं तरी घालावं लागतं नोकराना."

बाबा खरंतर वैतागला असावा. पण व्यवस्थित सांभाळत होता. मोठ्यांचा मान ठेवायचे संस्कार ठळक पणे मनावर बिंबत होते. पण बाबा या भोवऱ्यात दररोज गरगर फिरवला जात होता. कसा फोडणार होता तो हा भोवरा.

काका नाही बघून मी हळूच बाबाला म्हणालो, "फार प्रश्न विचारतात काका. तुला त्रास नाही होत?"

"गप्प रहा मोठ्यांविषयी आपण बोलू नये. आणि मला कसला त्रास? मी आपलं काम करत रहातो. त्यांचं काही मनावर घेत नाही.

विचारलंच तर समर्पक उत्तर मान राखून देतो. त्यांचं बरोबर आहे. मुंबईत काटकसरीत वाढलेला जीव, इथलं सगळं समजायला वेळ लागेल. तो दिला की झालं. थोडं सहन करता आलं पाहिजे."

म्हणजे बाबाने हा भोवरा केव्हाच फोडलाय तर. आज संयमाने भोवरा कसा फोडायचा हे समजत होतं. आपलं काम कसं होईल, त्याची वेळ येण्याची वाट बघत धीर धरून बसायचं.

मेच्या अखेरीला पाऊस भरून आला. धो धो ओतू लागला. शेतीची कामं चालू झाली. नोकर आणि बाबाना उसंत मिळत नव्हती. पेरणी करायची घाई गडबड उडाली होती. चार आठ दिवसात पेरणी संपली. दोन दिवस ओतत असलेला पाऊस गायब झाला. पाच सहा दिवस पावसाने दडी मारली तसे गावकऱ्यांच्या तोंडचे पाणी पळाले. सगळी मेहनत परत करावी लागेल ही भिती. आठव्या दिवशी रात्री रिमझीम सुरू झाली. सगळं गाव आनंदलं. मलूल पडलेला तरवा तरारून उभा झाला. पाऊस मग पडतच होता. कधी रिमझीम तर कधी सर. अगदी शेतीला पोषक.

मला प्रश्न पडला. पाऊस पडला नसता तर? बाला विचारलं. म्हणाला, "निसर्गावर आपण अवलंबून असतो. काय करणार सगळं शेत

जळून गेलं असतं. थंड झालेल्या जमिनीत मग पेरलं तरी एवढं उगत नाही. हे असंच चालतं शेतीत कधी सुकाळ तर कधी दुकाळ. निसर्गाच्या या चक्रातून सुटायचा मार्ग म्हणजे शेताला पाणी देणं. पण कोकणात मे मधे पाण्याची टंचाई. अशा या चक्रात शेतकरी भरडला जातो.

एक नवीन भोवरा मला दिसू लागला. त्यात फिरणारा, भरडला जाणारा शेतकरी डोळ्या समोर गरगर फिरू लागला.

पाऊस तसा मोठा नव्हता. नदी नाले भरायला वेळ होता. पण न जाणो एकदम पाऊस वाढला तर म्हणून आम्ही शहरात जायची तयारी केली. बस आमच्या गावात येत होती ती बंद झाली तर पंचाईत झाली असती. भरपूर सामान होते. सहा महिन्यांसाठी तांदूळ, पोहे, फणसाची आंब्यांची साटं असं खूपकाही न्यायचं होतं. दुसऱ्या दिवशी सकाळची बस पकडून आम्ही तिन्ही भावंड निघालो.

परत व्यायाम, शाळा, अभ्यासाचा दिनक्रम सुरू झाला. मधेच गावाची आठवण येई. वाटे कायम गावातच राहायला मिळेल तर किती बरं होईल. पण बाबा सांगे, "शीकून मोठे व्हा. जग बदलतंय. शिकलेत तर तगून जाल. आता शेतीत काही राहिलं नाही. हे चक्र असंच चालतं."

"चक्र कसलं चक्र?" कुठलेही असले शब्द माझ्या डोळ्या समोर भोवरा आणीत.

"काय असतं, माणसाचे तीन व्यवसाय शेती, व्यापार व नोकरी. कांही दिवस उत्तम शेती, मध्यम व्यापार व कनिष्ठ नोकरी असं चित्र दिसतं मग ते हळू बदलून उत्तम व्यापार, मध्यम शेती कनिष्ठ नोकरी असं होतं. येणाऱ्या दिवसात उत्तम नोकरी होण्याची चिन्ह दिसत आहेत. चांगल्या नोकरी साठी चांगलं शिकावं लागेल. नोकरशाही जन्म घेतेय. शेती कनिष्ठ होणार आहे. हे चक्र असंच फिरत राहाणार."

बाबा असं काही बोलला की माझ्या मनांत विचारांचे कित्येक भोवरे उठत. बाबाला अगोदरच कसं समजतं? हळू हळू बाबा विचार करायला लावत होता. भविष्यात पहायला शिकवत होता हे समजत नव्हतं. पण तो मला घडवत होता विचार करून तारतम्याने निर्णय घ्यायची सवय लावत होता, हे त्यावेळी ध्यानातच आले नाही. हे विचारांचे भोवरे मनात उमटवून तो गायब व्हायचा. हे भोवरे फोडायचे आव्हान समोर ठेवून जायचा.

लावणीचे दिवस संपले आणि एक दिवशी काका गावाहून आले. चालत आले. चालत आले होते. दमले होते. दुपारी जेवून झोपले. आमची शाळा होती. संध्याकाळी घरी आलो तर बहिणीला सांगू लागले, "मुंबईला जायचं आहे. थोडं काम आहे. दोन तीन महिन्यानी येईन."

म्हणजे हे दिवाळी नंतर येणार मी सुखावलो. सप्टेंबर मध्ये भोवरा फोडायच्या वेळी ते नसणार.

दिवस भरभर गेले. सप्टेंबरला मी गावी जायचं ठरवलं. मोठ्या बहिणीने हळूच कानपिचकी भरली. "ते भोवरा फोडायचं वेड सोड. नसते उद्योग करून ठेवशील." मी गप्प. बाबा. म्हणायचा, "मौनं सर्वार्थ साधकम्"

गावी परत बैल गाडीतूनच जावं लागलं. अजून पाऊस तग धरून होता. जायचं नाव घेत नव्हता. नदीवर जाणं शक्य नव्हतं. चार दिवसानी उघडीप आली. मग दोन दिवस जाऊ दिले. नदीवर जायची फार ओढ लागायची पण धोका माहीत होता. शेवटी एक दिवशी बाबाला म्हणालो, "बाबा आता नदीवर जाऊ का?"

"जा! पण विचार करूनच भोवच्यात शीर घाई करू नको. संभा किंवा मोहन नाहीत आता तुझ्या बरोबर. गावातली इतर मुलं असतील तर पाण्यात जा. एकटा नको."

कपडे घेवून नदीवर निघालो. खूपजण आधीच आले होते. पाण्यात शिरलो. थंड पाण्याने व आनंदाने एक शिरशीरी आली. तेवढ्यात म्हाद्या

आलाच. भोवरा फोडायचे ठरवून दोघेही प्रवाहाकडे निघालो. मागून आणखीही मुलं आली. एक एक लहान भोवरे फोडायला सुरवात केली. जरासी खेच असलेल्या भोवऱ्यात शिरता शिरता थोडा मोठा थोडा मोठा करत चार पाच भोवरे फोडले. दमछाक झाली. म्हाद्या म्हणाला, "दमलव आता ते मोठे भोवरे उद्या घेवया. आज नको."

मी होकार भरला. घरी परतलो. बाबा काही बोलला नाही की विचारलंही नाही.

दुसऱ्या दिवशी परवानगी घ्यायची नव्हतीच. बाबाला सांगून निघालो. नदीत शिरताच म्हाद्याने आणि मी ठरवलं पहिला मोठा भोवरा फोडायचा. म्हाद्या पुढे पहिला जाणार त्याच्या मागून मी जाणार असं ठरवून भोवऱ्याच्या वर गेलो. म्हाद्या पोहत निघाला मागून मी. म्हाद्या भोवऱ्यात नाहीसा झाला. मी भरपूर श्वास भरून घेतला दुसऱ्या क्षणाला भोवऱ्यात खेचला गेलो. गरगर फिरवत भोवरा खाली खेचत होता. मी जरा ही विरोध करत नव्हतो पाच सहा फूट खाली गेल्यावर खेच कमी झाली होती. भोवऱ्यातून सूर मारून बाहेर पडलो पाण्या खाली डोळे उघडून पाहिलं प्रवाहाबरोबर चाललो होतो. उजव्या बाजूला नदीचा तळ वर जाताना दिसत होता. प्रवाह कापून जोरात हात पाय मारत मी उजव्या बाजूला पोहत जाऊ लागलो थोड्याच वेळात तळ जवळ जवळ येवू लागला. आता श्वास घ्यायची जरूरी वाटू लागली दोन हात मारत पाण्यावर डोके काढले. भरपूर श्वास घेतला. म्हाद्या थोड्या अंतरा वर

दिसला. दोघेही बाहेर पडलो. अंग एवढे घुसळले होते की परत भोवऱ्यात जाणं शक्य नव्हतं.

पण हे काय एवढा भोवरा फोडण्याचा पराक्रम केला तरी आनंदाने ओरडलो कसा नाही? कुठलाही उन्माद कसा नाही? एवढा बदललो? पुर्वीचा उथळपणा, अल्लडपणा कसा नाहीसा झाला? भोवऱ्याच्या वेडाने माझं लहानपण संपवून टाकलं होतं.

घरी पोचलो शांतपणे आतेबायला म्हणालो, "भूक लागलीय जेवायला वाढ." मग बाहेर येवून बाबाच्या पारीवर आडवा झालो. बाबा बहुतेक शेतावर गेला होता. मी जेवून परत आडवा झालो. नाही म्हटलं तरी त्या मोठ्या भोवऱ्याने अंग थोड पिळवटलं होतं त्याची जाणीव आता होत होती.

बाबा केव्हा आला ते माहीत नाही पण जाग आली तेव्हा तो माझ्या डोक्यावरून हात फिरवत होता.

"आतेबाय आज चिरंजीवांनी भोवरो फोडलंलो दिसता. माझ्या साठी जेवकय थांबूक नाय."

बाबा वागणुकीवरून बरोबर कयास बांधत होता. हे नवीन शिकायला मिळालं.

मी डोळे मिटून पडून होतो. त्याचा डोक्यावरून फिरणारा हात मला बरंच काही सांगत होता. एवढ्यात परत म्हणाला, "आता ल्हान नाय रवलो, बापयो झालो. आता काळजी नाय"

मी या वाक्याचा अर्थ लावायच्या भल्या मोठ्या भोवऱ्यात खेचला गेलो.

भोवऱ्याची गोष्ट तर कालच लिहून संपली. तो नदीतला भोवरा फोडला तिथेच संपली का? मग उत्तर मिळालं... नाही...

आता पंचाहत्तरी ओलांडली. संध स्वस्थ जीवनक्रम आला होता. मुलं, नातवंड व मित्रात आयुष्य सुखकर झालं होतं.

मग एक भोवरा अचानक आला सगळ्या कुटुंबाचं आयुष्य ढवळून निघालं. भोवऱ्याने फक्त वेळच मागीतला. भोवरा फोडला गेला. आणि विचार आला "असं का?" बाबाने सांगितलं होतं. असे भोवरे आयुष्यात येतच राहाणार. त्यांना वेळ द्यायचा. जोर कमी झाला की जोमाने चिकाटीने परत कामाला लागायचं. वेळ देण्या एवढा संयम ठेवायचा, वाढवायचा. इथे श्वासा ऐवजी संयमाची धीराची गरज होती.

आज ६०-६२ वर्षापूर्वी चा भोवरा का आठवला त्याचं कारण हा भोवरा. मग पूर्ण आयुष्याचा तपशील समोर येवू लागला. सगळे भोवरे नजरे समोरून झरझर जाऊ लागले.

कोकणातलं लहानपण नंतरचा शिक्षणाचा काळ, नोकरी, मग धंदा हे सर्व आयुष्य मागे वळून पहाताना एकच गोष्ट प्रकर्षाने जाणवली. ती म्हणजे गत जीवनात आलेले अनेक भोवरे. सुख दुःखाचे भोगलेले क्षण. दरवेळी बाबा आठवला.

कोकण सोडल्या पासून फार धडपडत होतो. शेवटी धंदा सुरू करायला एवढ्या लांब आलो बाबा गावीच राहीला. माझ्याकडे यायला तयार होईना. भाषा वेगळी, राहणी वेगळी. गावचे सवय पडलेले जीवन सोडायला तयार होईना. एकदा आलाही पण तीन महिन्यात गावी परत गेला. त्याचा गावचा दरबार त्याला कधीच सोडवला नाही.

माझ्या आयुष्यातले भोवरे मला अजूनही गरगर फिरवीत होते. दोनदा तर पूर्ण रसातळाला गेलो होतो. सर्वाना वाटले हा संपला. पण पुढच्या वर्षातच हे भोवरे निवळले. मी अजून सशक्त होऊन बाहेर आलो. बाबाची आठवण झाली. तो म्हणायचा, " भोवरे येतच राहाणार, भोवऱ्याने खेचल्यावर आपण खाली जाऊन जोर कमी होई पर्यंत जसा वेळ देतो तसाच आयुष्यातील भोवऱ्यानाही देता आला पाहिजे."

किती खरा होता तो. मीही त्या दोन प्रचंड भोवऱ्यातून वेळ देऊनच बाहेर पडलो होतो. अगदी नकळत. बाबाचा उपदेश असा रक्तात उतरला होता.

एक साक्षात्कार झाला. हे भोवरे सर्वांच्याच आयुष्यात येतात. दुबळ्या मनःस्थितीची माणसं बळी पडतात. सशक्त मनस्थितीची माणसं सहज भोवरा फोडतात.

आता इतरांकडे लक्ष जात होतं. त्यांचे भोवरे माहीत पडले की वाटायचं हे तर माझ्याही वाट्याला येवून गेलं. मनात एक सहज भाव यायचा. उत्तर मिळायचं. मनुष्य जन्म आहे बरे वाईट भोग भोगावे लागतात. ते सर्वांच्याच आयुष्यात येतात.

ज्यांची मनं शक्तिशाली बनलीत ती त्यांच्या वरील संस्कारांनी. मला हे संस्कार बाबाने भोवऱ्याचा उपयोग करून दिले असावेत.

म्हणूनच आज तो प्रकर्षाने जाणवतोय.

एका भोवऱ्याचा धडा देताना बाबाने काय काय शिकवलं ते आता समजत होतं. नियमीत व्यायाम, संयम, परिस्थिती बघून तारतम्याने निर्णय घ्यायची कला, चाणाक्षपणा, चिकाटी. सगळे काही मनात अजाणतेपणी भरत गेला. एक सक्षम मन आणि उत्साही शरीर तयार केलं. एक उपदेश मात्र मनावर कोरला गेला.

असेच एकदा काका काही तरी बोलल्यावर त्याने विडी पेटवली. विचारात गेला. काका बाहेर गेल्यावर बोलू लागला, "याना काय माहीत. या घराची रीत? आज्या पणज्या पासून पडलीय ती. गावचे राजे आम्ही. आमची कुळं आमची प्रजा. राजाचं काम प्रजेला सुखात ठेवणं. त्यांना कोण आहे अडी अडचणीला हात द्यायला?"

मी पटकळून विचारले, "म्हणजे?"

"अरे प्रत्येक कर्ता पुरुष राजा असतो. कोणी कुटुंबाचा राजा, कोणी गावचा राजा, कोणी खरंच मोठ्या राज्याचा राजा. पण प्रत्येकाचं कर्तव्य आपल्या प्रजेचं सुख पहाणं. घरचा राजा कुटुंबाचं सुख पहातो. गावचा राजा म्हणजे आमच्या सारखा खोत, गावच्या कुळांचं सुख पहातो. राज्याच्या राजाला तर सगळ्या प्रजेला सुखात ठेवावं लागतं. जो हे करत नाही तो राजा कसला?"

म्हणून सांगतो उद्या तू मोठा झालास हाताखाली पाच पंचवीस लोक आले तर त्यांचं मन मोडू नकोस. प्रेमाने वागव मग बघ तुझी प्रगती किती भरभर होईल ते."

हा संस्कार फार विचार करायला लावत होता. हळू हळू मनावर कोरला जात होता.

आता समजत होतं. केवढी मोठी जबाबदारी त्याने संयमाने निभावली होती. आई आणि बाप दोघांचेही संस्कार तीन मुलाना द्यायचं

आव्हान त्याने सहज पार पाडलं होतं. आयुष्य भर या भोवऱ्याशी तो झगडत होता. गावच्या कुळांच्या अडचणी सोडवत होता. त्याही भोवऱ्यात गरगर फिरत होता. सगळ्या भोवऱ्यांना एकदम फोडत होता. म्हणून आज त्याची सय वारंवार येत होती.

आज या आठवणींचा भला मोठा भोवरा तयार झालाय. पण तो फोडावा वाटत नाही. त्यातच फिरत रहावं वाटतंय. माये बरोबरच कर्तव्य शिकवणारा भोवरा. पुनःप्रत्ययाच्या आनंदात विहरतोय.

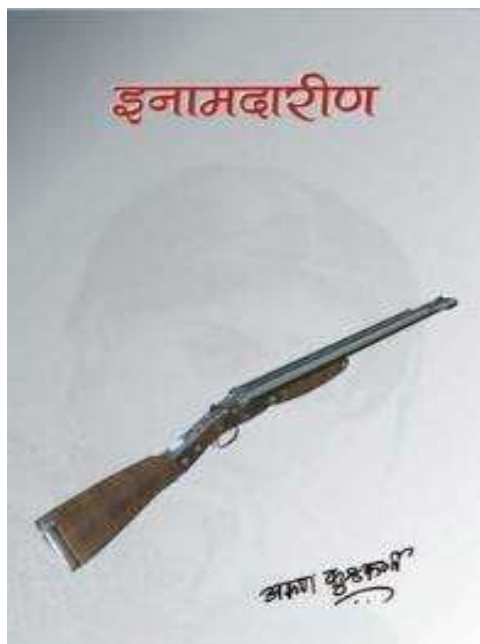
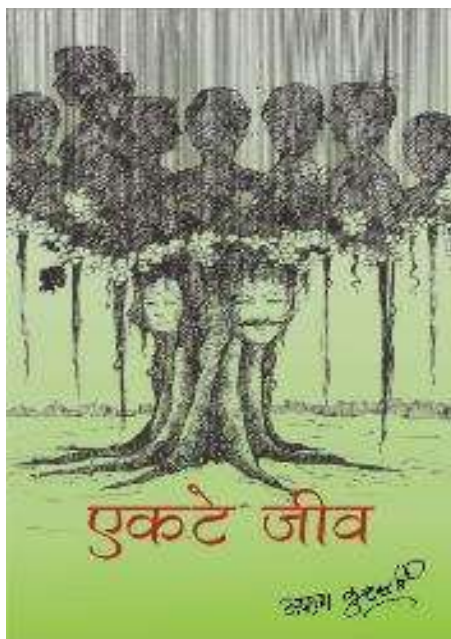
भोवरे

भोवरे हा अनुभव आहे. पुर्वीच्या लोकांची मुलांवर संस्कार करण्याची जी रीत होती तीचा अनुभव सर्वां बरोबर वाटावा म्हणून ही गोष्ट लिहीली. त्या काळात मुलांना चांगलाच मार देत असत. आई वडलांचा मार खऊनही मुलं त्यांच्यावर प्रेम करत.

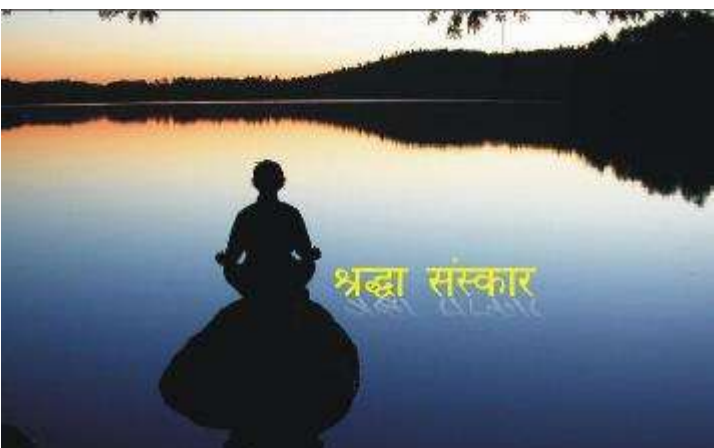
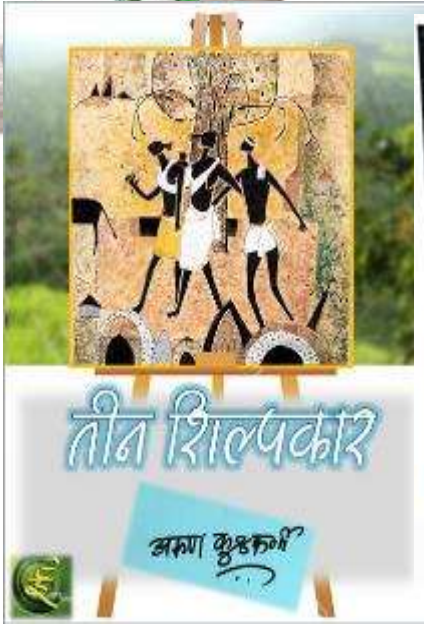
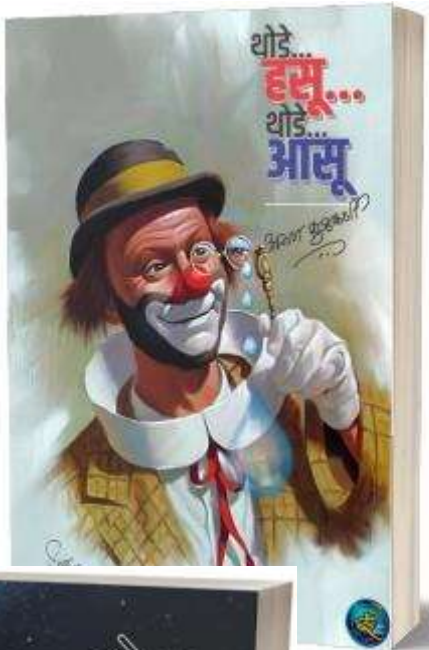
आज मार हे बंद झालेत. कुणी मुलाना मार दिला तर त्यांचा कायम राग रहातो. मार द्यावा या मताचा मी नाही. पण हा फरक का हे कोडं मला अजून उलगडलेलं नाही.

श्री अरुण कुळकर्णी यांची ई साहित्यवरील इतर पुस्तके.

कव्हरवर क्लिक करताच उघडतील



भोवरे



ई साहित्य प्रतिष्ठानचे हे १४ वे वर्ष.

अरुण कुळकर्णी यांचे ईसाहित्यवर हे दहावे पुस्तक.

कोणाची भरभराट झाली तर वाईट वाटण्याचा आमचा स्वभाव नाही. मराठी माणूस दुसऱ्या राज्यात जाऊन एक छोटा व्यवसाय सुरू करून त्याचे रुपांतर एका भल्या मोठ्या कंपनीत करतो हे पाहून आनंदच व्हायचा. पण अरुण कुळकर्णी सरांबाबत मात्र तसे नाही होत. ते जर असे यशस्वी कारखानदार झाले नसते तर मराठीला एक ए जी कुळकर्णी नावाचा महान लेखक मिळाला असता असे राहून राहून वाटते. अरुण कुळकर्णी खरे तर चित्रकार व्हायचे. त्यांच्या कथा म्हणजे रंगांची उधळण असते. मानवी मनातल्या भावतरंगांचे रंग ते नेमके टिपतात आणि ती ती छटा त्यांच्या शब्दांतून व्यक्त होते. त्यांची कथा वाचक वाचत नाहीत, पहातात. एखाद्या चित्रपटासारखी. पण चित्रपट द्विमितीत असतो आणि अरुण कुळकर्णीच्या कथांना तिसरी मिती असते. त्यांच्या व्यक्ती आपल्या आयुष्याचा भाग होतात. मग ती इनामदारीण असो, तीन शिल्पकारांतले ते ग्रामीण कुटुंब असो की मैत्रबंधांतली इवली मैत्रीण.

अरुण कुळकर्णी यांची पुस्तके नामवंत प्रकाशकांनी छापून प्रसिद्ध केली आहेत. पण त्यांनी आपली सर्व पुस्तके ई साहित्यच्या माध्यमातून जगभरातील मराठी वाचकांना विनामूल्य दिली. असे लेखक ज्यांना लेखन हीच भक्ती असते. आणि त्यातून कसलीही अभिलाषा नसते. मराठी भाषेच्या सुदैवाने गेली दोन हजार वर्षे कवीराज नरेंद्र, संत ज्ञानेश्वर, संत तुकारामांपासून ही परंपरा सुरू आहे. अखंड. अजरामर. म्हणून तर दिनानाथ मनोहर(४ पुस्तके), शंभू गणपुले(९पुस्तके), डॉ. मुरलीधर जावडेकर(९), डॉ. वसंत बागुल (१९), शुभांगी

पासेबंद(९), अविनाश नगरकर(४), डॉ. स्मिता दामले(८), डॉ. नितीन मोरे (२८), अनील वाकणकर (९), फ्रान्सिस आल्मेडा(२), मधुकर सोनावणे(२), अनंत पावसकर(४), मधू शिरगांवकर (६), अशोक कोठारे (५० खंडांचे महाभारत), श्री. विजय पांढरे (ज्ञानेश्वरी भावार्थ), मोहन मद्रवणा (जागतिक कीर्तीचे वैज्ञानिक), संगीता जोशी (आद्य गझलकारा, १७ पुस्तके), विनीता देशपांडे (७) उल्हास हरी जोशी(७), नंदिनी देशमुख (५), डॉ. सुजाता चव्हाण (८), डॉ. वृषाली जोशी(१९), डॉ. निर्मलकुमार फडकुले (१९), CA पुनम संगवी(६), डॉ. नंदिनी धारगळकर (८), अंकुश शिंगाडे(११), आनंद देशपांडे(३), नीलिमा कुलकर्णी (२), अनामिका बोरकर (३), अरुण फडके(३) स्वाती पाचपांडे(२), साहेबराव जवंजाळ (२), अरुण वि. देशपांडे(६) दिगंबर आळशी, प्रा. लक्ष्मण भोळे, अरुंधती बापट(२), अरुण कुळकर्णी(८) असे अनेक ज्येष्ठ व अनुभवी, कसलेले लेखक ई साहित्याच्या द्वारे आपली पुस्तके लाखो लोकांपर्यंत विनामूल्य पोहोचवतात.

अशा साहित्यमूर्तींच्या त्यागातूनच एक दिवस मराठीचा साहित्य वृक्ष जागतिक पटलावर आपली ध्वजा फडकवील याची आम्हाला खात्री आहे. यात ई साहित्य प्रतिष्ठान एकटे नाही. ही एक मोठी चळवळ आहे. अनेक नवनवीन व्यासपीठे उभी रहात आहेत. त्या त्या व्यासपीठांतून नवनवीन लेखक उदयाला येत आहेत. आणि या सर्वांचा सामूहिक स्वर गगनाला भिडून म्हणतो आहे.

आणि ग्रंथोपजीविये । विशेषीं लोकीं 'इ'यें ।

दृष्टादृष्ट विजयें । होआवे जी ।

